

XV. ve XVI. YÜZYILLARDA GÜMÜLCİNE KAZÂSININ İKTİSADÎ DURUMU ÜZERİNE TESPİTLER

Cengiz PARLAK*

Öz: XIV. yüzyılın ikinci yarısında akıncı beyi Gazi Evrenos Bey tarafından Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine alınan Gümülcine şehri, Rumeli ve Balkanların fethedilmesi aşamasında uç merkezi olarak da kullanılmıştır. Fethedildikten sonra Müslüman-Türk nüfus ile şekillenmeye başlayan Gümülcine merkezi ve kırsalının, XV-XVI. yüzyıllarda demografik ve iktisadî yapısı gelişmiştir. Gümülcine bulunduğu coğrafi konumuna bağlı olarak, bu yüzyıllarda hububat, pamuk, üzüm, pirinç, bağ ürünleri, balıkçılık ve hayvancılık açısından önemli bir üretim merkezi olmuştur. Ayrıca Gümülcine ormanlarında yetişen birçok ağaç türü gemi yapımında kullanılmıştır. Şap madeni açısından da zengin olan Gümülcine, önemli tuz kaynaklarına da sahiptir. Makalemizde, Gümülcine şehrinin sahip olduğu nüfus ve üretim gücü ve bunlara bağlı olarak oluşan vergi gelirleri, ürün fiyatları ile esnaf ve sanatkârlar ve vakıflar incelenip değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Gümülcine, Rumeli, Batı Trakya, iktisat, vergi, vakıf, şap madeni, balıkçılık.

OBSERVATIONS ON THE ECONOMIC SITUATION OF THE DISTRICT OF KOMOTINI DURING THE 15TH AND 16TH CENTURIES

ABSTRACT: The city of Komotini, brought under Ottoman rule by Gazi Evrenos Bey in the second half of the 14th century, was also used as a borderland center during the conquest of Rumelia and the Balkans. Following its conquest, Komotini and its countryside began to be shaped by the Muslim-Turkish population and the demographic and economic structure of Komotini improved during the 15th and 16th centuries. Related to its geographic position, Komotini became a significant production center of grain, cotton, grape, rice, vintage, fishery and husbandry. Besides timbers acquired from the forests of Komotini were used in at shipbuilding. Being rich in alum, Komotini had important salt resources as well. In our article, the population, production potential, tax revenues, prices, artisans and foundations of Komotini will be evaluated by examining.

Keywords: Gümülcine-Komotini, Rumelia, Western Thrace, economy, tax, foundations, alum, fishery.

Giriş. Günümüzde Yunanistan'ın Rodopi ilinin (Νομός Ροδόπης / Nomós Rodópis) merkezi olarak *Komotini* (Κομοτηνή) adıyla bilinen *Gümülcine* şehri, Batı Trakya'nın kuzey-batı kesiminde Rodop dağlarının güneye doğru uzantısı olan tepelik arazinin eteklerinde, tarihî Via Egnatia yolu üzerinde ve Selanik-İstanbul demiryolunun geçtiği geniş ovada kurulmuştur. 41° 6' kuzey enlemi, 25 25' doğu boylamında yer alan Gümülcine, Ege denizine 40 km. uzaklıkta olup, şehrin denizden ortalama yüksekliği 30 ila 87

---

* Öğr. Gör., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, cparlak@comu.edu.tr

arasındadır. Şehir merkezinde ise yükseklik ortalama 45 metre civarındadır¹. Şehrin Rodop dağlarının eteklerine yakın olması nedeniyle kuzey istikametinde yükselti artmaktadır.

Gümülcine, Osmanlı'nın fethinden önce Bizans'ın hâkimiyetindeydi. Osmanlı Devleti 1354'te Gelibolu'yu fethettikten sonra Rumeli'ye doğru ilerlemeye devam etti. 1361 yılında Edirne'yi ele geçiren Osmanlı Devleti, bu andan itibaren akınlarını daha batıya doğru sürdürdü². Edirne'nin fethini takip eden yıllarda akınların *sol kol* ucu Gazi Evrenos Bey öncülüğünde İpsala, Gümülcine, Serez ve Selanik istikametinde devam etti³. Gazi Evrenos Bey bu istikamette ilk olarak 1361'de İpsala'yı fethetti ve burayı batıya doğru akınlar için *üs* olarak, Gümülcine'nin fethedilip *uç merkezi* olmasına kadar kullandı⁴.

Osmanlı tarihleri, yabancı tarihler ve Osmanlı padişahları tarafından Evrenos Bey'e verilen fermanlara⁵ göre, Gümülcine kesin olarak Evrenos Gazi tarafından fethedilmiştir⁶. Ancak Gümülcine'nin fetih tarihi hakkında 1361'den başlayan farklı tarihler söz konusu olmakla birlikte, öyle görülüyor ki Gümülcine tam olarak Sırp-Sındığı Savaşından sonra (1364-1365) Osmanlı hâkimiyetine girdi ve Evrenos Bey tarafından 1371 Çirmen Savaşı'ndan sonra batıya yapılacak akınlarda uç merkezi olarak kullanılmaya başlandı⁷. Fethedildikten sonra Evrenos Bey'in imar

¹ Şehrin enlem, boylam ve yükseklikleri *Google Earth* (Sürüm 6.0.3.2197) programıyla hesaplanmıştır.

² İbrahim Sezgin, "Osmanlıların Rumeli'ye Geçişi ve İlk Fetihler", *Osmanlı*, I, Ankara 1999, s. 213-214.

³ Halil İnalcık, *Osmanlılar (Fütühat, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkiler)*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 58.

⁴ Hamid Vehbi, *Meşâhir-i İslam*, c. II, İstanbul 1301, s. 811; Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, I*, Çeviri: Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005, s. 206; İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Evrenos", *İA*, IV, s. 415.

⁵ Sultan I. Murat'ın Evrenos Bey'e vermiş olduğu fermanında, "...Hâci ve Gâzî Evrenos Bey Hazretleri dâme ikbâlehüde kendü kılıcıyla feth eylediği Kal'a-i Gümülcine'den Kal'a-i Siroz'a ve Manastır'a... varıncaya kadar bir sancak yer i'tibâriyle on kere yüz bin virdim..." şeklindeki ifade ile Gümülcine'nin Evrenos Bey tarafından fethedildiği belirtilmektedir. Bkz. *Selâtin-i 'İzâm Hazretleri Tarafından El-Hâc Gâzî Evrenos Bey'e İ'tâ Buyurulan Ferâmîn-i 'Âliye Süretleri*, Sabah Matbaası, basım yılı yok, s. 2.

⁶ Ayşegül Çalı, "Akıncı Beyi Evrenos Bey'e Ait Mülknâme" *OTAM*, 20, Ankara 2006, s. 59-79; Ayşegül Çalı, *Gazi Evrenos Bey*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Ortaçağ Tarihi), Ankara 2011, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s. 80-82; Ayşegül Kılıç, "Guzât Vakıflarına Bir Örnek: Gümülcine'de Gazi Evrenos Bey Vakfı", *Balkanlarda Osmanlı Vakıfları ve Eserleri Uluslararası Sempozyumu, İstanbul-Edirne 9-10-11 Mayıs 2012*, Ankara 2012, s. 259-276.

⁷ A. E. Vacalopoulos, *History of Macedonia 1354-1833*, Translated by Peter Megann, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki 1973, s. 39; Ayrıca son yapılan çalışmalarda da fetih tarihi ile ilgili olarak 1364-1371 aralığı verilmektedir. Bkz. Georgios C. Liakopoulos, *The*

faaliyetleri ve Anadolu'dan getirilen Müslüman-Türk nüfus ile şekillenmeye başlayan Gümülcine, 1371 yılında uç merkezi olacak nüfusa sahip olmuştu. 1383 yılında Serez'in Çandarlı Hayreddin Paşa ve Evrenos Bey tarafından fethine kadar uç merkezi olarak kullanıldı⁸.

Fethedildikten sonra idari taksimat içerisinde Rumeli Eyaleti'nin Paşa Sancağına (Liva) tabi olan Gümülcine, 1456 yılında⁹ *nahiye*¹⁰, XV. yüzyılın sonunda¹¹ *vilayet*¹², 1519'da¹³ *nahiye*, 1530'da¹⁴ ise *kazâ* statüsündedir. 1570 tarihli tahrir defterine göre Gümülcine *nahiye* statüsünde olup, Gümülcine Livası'na bağlı dört nahiyeden biridir¹⁵. XVII-XVIII. yüzyıllarda Gümülcine'nin yeniden Paşa Sancağına bağlı *kazâ* statüsünde olduğu görülmektedir. Gümülcine farklı birimler olarak kayıt altına alınmasına rağmen, yüzyıllar içerisinde tutulan defterlerde *Nefs-i Gümülcine* başlığı altında değişik sayılarda mahallelere sahip olan kazâdır. XVIII. yüzyılda Gümülcine kazâsı kırsal yerleşim birimleriyle birlikte *Şehir*, *Ağrican* ve *Cebel* isimlerinde üç nahiyeye ayrılmıştır¹⁶. 1879'dan sonra ise, Edirne Vilayeti'ne bağlı altı sancaktan biri olan¹⁷ Gümülcine, 1365-1912 yılları arasında toplam 547 yıl kesintisiz Osmanlı hâkimiyetinde kalmıştır.

Ottoman Conquest Of Thrace Aspects Of Historical Geography, The Institute Of Economics And Social Sciences Of Bilkent University, In Partial Fulfillment Of The Requirements For The Degree Of Master Of Arts In History, Ankara 2002, s. 90.

⁸Besim Darkot, "Serez", *İA*, X, s. 516-518; Heath W. Lowry, *Osmanlıların Ayak İzlerinde, Kuzey Yunanistan'da Mukaddes Mekânlar ve Mimari Eserleri Arayış Yolculukları*, Türkçesi: Hakan&Şebnem Girginer, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009, s. 10.

⁹H. 860 (11 Aralık 1455-28 Kasım 1456) tarihli tahrir defteri için Bkz. Taksim Atatürk Kitaplığı (TAK) *Muallim Cevdet Yazmaları(MC)-0.89*, v. 18b-33b.

¹⁰Nahiye kelimesinin Osmanlı Devleti'nin idarî taksimatı içerisinde XV ve XVI. yüzyıllarda farklı birimleri ifade ettiği görülmektedir. Ancak daha çok bir sancağın (Liva) parçasını belirtmek amacıyla kullanılmaktadır. Ayrıca bir kazanın, üç dört mahalleden oluşan parçasını ifade etmek için de kullanılmıştır. Bkz. M. Tayyib Gökbilgin, *XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası, Vakıflar-Mülkler- Mukataalar*, İşaret Yayınları, İstanbul 2007, s. 8-9.

¹¹BOA, *MAD-16148*, s. 1.

¹²Osmanlı Devleti'nin idarî taksimatı içerisinde Vilayet, Kazâ ve Nahiye kelimelerinin birbirinin yerine kullanıldıkları görülmektedir. Bkz. Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livası*, s. 8.

¹³BOA, *TD-70*, s. 23.

¹⁴*167 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rum-İli Defteri (937/1530)*, I, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2003, s. 7.

¹⁵Gümülcine Livası, Timurhisar, Yenice-i Karasu, Zihne ve Gümülcine nahiyelerinden oluşmaktadır. Bkz. TKGMA, *TD-187*, v. 94a-145a.

¹⁶Turan Gökçe, "Osmanlı Nüfus ve İskân Tarihi Kaynaklarından Mufassal-İcmâl Avârız Defterleri ve 1701-1709 Tarihli Gümülcine Kazâsı Örnekleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XX/1, İzmir 2005, s. 82-93.

¹⁷Gümülcine Sancağı Edirne Vilâyetini terkîb iden 6 sancağın biri ve en garbîsi olup, şarken Dedeâğaç, şark-ı şimâli tarafından Edirne Sancaklarıyla, şimâlen şarkî Rumili ile garben Selanik Vilâyetiyle, cenûben dahi Adalar deniziyle muhât ve mahdûddur... Bu sancak (H.)

XV. yüzyılın ikinci yarısının başlarından itibaren Gümülcine şehrinin demografik ve iktisadî yapısı hakkında tahrir defterleri aracılığıyla bilgi sahibi olabiliyoruz. 1456 tarihli tahrir defterinde isimleri kayıtlı olmasa da 14 mahallesi bulunan Gümülcine'nin, bu mahallelerinde müslim ve gayrimüslim toplam 613 gerçek hane yaşamlarını sürdürmektedir¹⁸. XV. yüzyılın sonunda (1481-1492) tutulan tahrir defterinde¹⁹ de aynı sayıda mahalleye sahip olan Gümülcine, şehir örgütlenmesi açısından yapısını koruduğunu göstermektedir. 14 mahallede müslim ve gayrimüslim toplam 372 gerçek hane ve 45 mücerred yaşamaktadır.

Mahalle isimleri ve sayısının kayıtlı olmadığı, sadece nüfus ve vergi gelirleri hakkında bilgilerin bulunduğu 1519 tarihli tahrir defterine göre²⁰ toplam 373 gerçek hane ve 208 mücerred Gümülcine merkezde ikamet etmektedir. XVI. yüzyılın ilk kapsamlı tahrir defteri olan 1530 tarihli defterde²¹ mahalle sayısının on yediye yükselmesi, mesleki özellikleri olan kişilerin mahalle oluşumunda etkisini göstermesi açısından önemlidir. İpekçi Hacı ve Sâbûnî Ali mahalleleri ilk kez bu defterde tespit edilmiştir. 1530 yılında Gümülcine merkezde toplam 317 gerçek hane ve 45 mücerred bulunmaktadır. 1570 tarihli mufassal tahrir defteri incelendiğinde, önceki yıllarda Gümülcine şehrinde var olan Hacı Hayreddin ve İmamsaray mahallelerinin, bu defterde kayıtlı olmadığını tespit ediyoruz. Ancak bununla birlikte 1570 yılında şehirde *İbrâhim nâm-ı diğer Urfâne* adıyla yeni bir mahalle bulunmaktadır. 1530'da 17 olan mahalle sayısı böylece 1570'te 16 olmuştur. Gümülcine merkezde 1570 yılında 394 gerçek hane ve 46 mücerred bu 16 mahallede yaşamaktadır²².

İktisadî Yapı: Orhan Bey (1326-1362) zamanından itibaren yerleşik toplum düzenine geçmeye başlayan Osmanlı Devleti, sahip olduğu askeri ve idarî yapısına da bağlı olarak, iktisadî açıdan tarım toplumuna dayalı bir yapı oluşturmaya başladı. Toplumun büyük bir kısmı tarım alanında çalışmaktaydı²³. Bundan dolayı da tarım, timar sistemi içerisinde, Osmanlı Devleti'ne en fazla gelir sağlayan alandı. Diğer taraftan devletin, ticaret ve

1295'de teşkil olunmuştur. Bkz. Şemseddin Sâmî, *Kâmûsü'l-A'lâm*, V, İstanbul 1314, s. 3926-3927; Machiel Kiel, "Gümülcine", *DİA*, XIV, İstanbul 1996, s. 268.

¹⁸MC-0.89, v. 18b; Turan Gökçe, "Gümülcine Kasabası Nüfusu Üzerine Bazı Tespitler (XV-XIX. Yüzyıllar)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XX/2, İzmir 2005, s. 81.

¹⁹BOA, *MAD-16148*, s. 1-10; Bu defter baştan ve sondan eksiktir. Bundan dolayı tarihi tam olarak tespit edilememiştir. Ancak başka bir araştırmacı defterdeki verilerden istifade ederek, defterin tahririni 1481-1492 yılları arasında tarihlendirmektedir. Bkz. Gökçe, "Gümülcine Kasabası Nüfusu Üzerine", s. 82-84.

²⁰BOA, *TD-70*, s. 23.

²¹167 Numaralı *Muhâsebe-i Vilâyet-i Rum-İli Defteri*, s. 7.

²²TKGMA, *TD-187*, v. 110a-113.

²³Mehmet Öz, "Osmanlı Klasik Döneminde Tarım", *Osmanlı*, 3, Ankara 1999, s. 66.

sanayi alanlarına da yeterince ilgi gösterip desteklediği görülmektedir. Böylece devlet tarım alanından elde ettiği vergi gelirleriyle birlikte ticaret ve sanayi alanlarından da gelir elde ediyordu²⁴.

XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Rumeli topraklarından topladığı vergiler, devletin bütün topraklarından elde edilen vergilerle kıyaslandığında, hem sanayi ve ticaret, hem de cizye gelirleri açısından en yüksek orana sahiptir²⁵. Gümülcine şehri de, Rumeli topraklarının iktisadî hayatı içerisinde, nüfusu, tarımı ve ticarî faaliyetlerinin oranına göre yerini almıştır. XV. ve XVI. yüzyıllarda Gümülcine, Rumeli topraklarında önemli ticaret merkezlerinden biridir²⁶. Ancak XV. ve XVI. yüzyıllarda Gümülcine'ye gelen seyyahlar, şehrin iktisadî hayatı hakkında ayrıntılı bilgi vermezler. 1432-1433 yıllarında Bourgogne Dukalığının diplomatlarından olan Bertrand de la Broquière, Kudüs'e yaptığı hac seyahatinin dönüşünde Gümülcine şehrine uğrar. Seyyah, şehrin küçük ve etrafının surlarla çevrili olduğundan ve de küçük bir ırmağın üzerinde kurulduğundan ve çevresinde güzel düzlük arazilerin bulunduğu söz eder²⁷. 1555 yılında şehre gelen Fransız seyyah Pierre Belon'un tanımına göre Gümülcine, içinde bir Rum kilisesinin bulunduğu küçük ve harap olmuş kalesiyle çok az bir nüfusa sahiptir²⁸.

1593 yılında Selanik'ten İstanbul'a dönüşte Gümülcine'yi ziyaret eden seyyah Âşık Mehmed bin Ömer, şehri surları olmasına rağmen korunaklı olmayan ve halkın çoğunun surlar haricinde yaşadığı bir yerleşim yeri olarak tanımlamaktadır. Şehrin birkaç camisi ve hamamları olduğundan söz eden seyyah, Gazi Evrenos Bey imaretini *matbah-ı ta'âm ve dârü'z-zıyâfe-i ebnâ-i sebil*²⁹ şeklinde anlatmaktadır³⁰. Gümülcine ile ilgili daha ayrıntılı açıklama yapan seyyah ise, XVII. yüzyılda şehri ziyaret eden Evliya Çelebi'dir. Kendisi şehrin içinden Şikârlı (شكارلى) Çay adında küçük bir nehrin aktığını ve beş adet ağaçtan yapılmış köprüler vasıtasıyla bu çayın geçildiğini ve yine şehrin yakınında bulunan Kalfa (قالفا) Çayı ile karışıp Akdeniz'e döküldüğünü

²⁴ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2003, s. 206-209.

²⁵ Halil Sahillioğlu, "1524-1525 Osmanlı Bütçesi", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XL, S. 1-4, İstanbul 1985, s. 424-426.

²⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi, II*, TTK Yayınları, Ankara 1994, s. 686.

²⁷ *Bertrand De La Broquière'in Deniz Aşırı Seyahati*, Editör: Ch. Schefer, Çeviren: İlhan Arda, Sunuş: Semavi Eyice, Eren Yayınları, İstanbul 2000, s. 233-234.

²⁸ Pierre Belon, *Les Observations de Plusieurs Singularitez et Choses Memorables, Trouvees en Grece, Afie, Judée, Egypte, Arabie & Autres Pays Efranges, Redigées en Trois Liures*, Paris 1588, s. 137-140; Kiel, "Gümülcine", s. 269.

²⁹ Yolcular için yemek yenebilecek yer anlamına gelmektedir.

³⁰ Âşık Mehmed, *Menâzirü'l-Avâlim (Tahlil-Metin), III*, Hazırlayan: Mahmut Ak, TTK Yayınları, Ankara 2007, s. 1000.

anlatır³¹. Ayrıca Evliya Çelebi şehirde 400 adet dükkân bulunduğunu, bu dükkânlarda zanaat sahibi meslek erbablarının çalıştığını anlatır. Evliya Çelebi'nin verdiği bilgiye göre, şehirde kargir bir bedesten yoktur. Ancak Gümülcine'ye gelen tüccarlar ve bekârlar için, şehirde toplam 17 han bulunduğu Evliya Çelebi tarafından belirtilmektedir³².

Seyahatnamelerde Gümülcine'nin XV. ve XVI. yüzyıllardaki iktisadî hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Fakat XV. ve XVI. yüzyıllarda tutulan tahrir defterlerinden şehrin iktisadî hayatına dair verilere ulaşabiliyoruz. Böylece Gümülcine'nin yüzyıllar içerisinde iktisadî alanda nasıl bir süreç izlediğini ve Osmanlı Devleti'ne vergi geliri, ticaret, tarım ve toplumsal açıdan ne gibi katkılar yaptığını tespit edebiliyoruz.

Vergi Gelirleri: 1456 tarihli tahrir defterine göre şehir merkezinin vergi gelirlerinin toplamı 34.721 akçedir. Önemli vergi gelirlerinden olan mukataaların arasında, *niyâbet-i şehri ma'a kovan ma'a bağ* başlığı altında 12.555 akçelik gelir kaydı bulunmaktadır. İdarî memurların görevleri karşılığında toplanan niyabet gelirlerine³³ kovan ve bağ vergileri de eklenmiştir. 12.000 akçelik geliri ile bir *mevhâne*, 1.355 akçelik geliriyle iskelesi bulunan bir *dalyan*, 1.555 akçelik geliriyle bir *başhâne* ve 1.200 akçelik geliriyle bir *bozahâne* mukataa gelirleri arasında dikkat çekicidir. Bu mukataalar şehrin ticareti ve küçük sanayisini yansıtmaktadır³⁴. Dalyan, balık avlamak amacıyla kurulmuş olup önemli gelir kaynağıdır³⁵. Başhâne ise, şehirde koyun ve sığır gibi hayvanların başlarının satışının yapıldığı

³¹ *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 8. Kitap, Hazırlayanlar: S. Ali. Kahraman- Yücel Dağlı, Robert Dankoff, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005, s. 38.

³² *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 8. Kitap, s. 39.

³³ Niyabet vergileri (rûsum-ı niyabet), idarî görevlilerin (ehl-i örf) sorumlulukları arasında olan ve şehrin düzeni ile ilgili olaylardan elde edilen gelirlerdir. Suçlulardan alınan "cerimeler", cinayetten alınan "kan resmî", evlenmelerden alınan "resm-i arus" vergileri niyabet gelirlerindedir. Bunlar haricinde "resm-i ağnam", resm-i ağıl ve eğrek", "bâd-ı havâ", resm-i yava", vb. yine niyabet vergilerindedir. Bkz. Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi, II, 1453-1559*, Barış Yayınları, Ankara 1999, s. 215-216.

³⁴ *MC-0.89*, v. 18b.

³⁵ Şehrin gelirleri arasında olan dalyan mukataasının hangi göl üzerinde olduğu belirtilmemiştir. Ancak Buri (Βιστωνίδα/Vistonida) gölündeki dalyan değildir. Çünkü 1456 tarihli icmâl tahrir defterinde Buri köyü Gümülcine'ye bağlı görünmemektedir. Ayrıca Buri Gölü üzerindeki dalyan gelirleri de, XV. yüzyılın son çeyreğinde, *kıst-ı dalyan-ı Buri* şeklinde ve XVI. yüzyıl içerisinde de *mukataa* olarak Sultan II. Murat vakfına bağlıdır. Bkz. Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livası*, s. 205-209; Bütün bunlarla birlikte, 1570 tarihli mufassal tahrir defterinde merkezin dalyan gelirleri "*Mahsül-i Dalyan ve İğrıb An-Fenârih Gölü*" şeklinde kayıtlıdır. Bkz. TKGMA, *TD-187*, v. 113b; Fenârih Gölü bugün *Fanari* (Φαναρι) adıyla bilinmektedir ve Buri Gölü'nün güneybatısında deniz kıyısında olup etrafında yerleşim bulunmaktadır.

dükkândır³⁶. Bu işletmeler şehirde ticarî hayatın canlılığını göstermektedir. Gümülcine merkezinin çevresinde, ticaretin yanı sıra tarımsal faaliyetler yapıldığını gösteren mukataa kayıtları vardır. Buradaki mukataalar, düşük gelir getiren tarım arazileridir. Toplam gelirleri de 3.790 akçedir.³⁷

Hristiyanlardan alınan ispenç vergisi ise, 2.266 akçedir. Gümülcine’de 137 nefer gebrân bulunduğu göre, nefer başına yaklaşık olarak 16,5 akçe vergi alınmaktadır³⁸.

Ticarî Gelirler	83%
Tarım Gelirleri	11%
İспенç Gelirleri	6%
TOPLAM	100%

TABLO-1: 1456 Yılında Gümülcine Merkez Vergi Gelirlerinin Dağılımı.

Vergi gelirlerinin büyük bir bölümünü oluşturan ticarî gelirler, fetihten sonra Gümülcine’nin şehirleştiğini ve çevresindeki kırsal kesim için bir ticaret merkezi olduğunu göstermektedir. Şehirleşme süreci XV. yüzyılın sonunda ve XVI. yüzyılda da devam etmiştir.

XV. yüzyılın sonunda tutulmuş olan tahrir defterine göre³⁹, Gümülcine şehrinin vergi geliri 48.110 akçedir. Bir önceki döneme göre % 39’luk bir gelir artışı söz konusudur. En yüksek gelir kalemi, *mukataa-i bozahâne ve salhâne ve bâc-ı kile ve niyâbet ve öşr-i kovan ve arûs* başlığı altında 18.000 akçedir. *Mukataa-i meyhâne ve resm-i hınzır ve bâc-ı siyâh*⁴⁰ ise, 6.500 akçe ile ikinci en yüksek gelir kalemidir. 5.500 akçe gelir getiren *niyâbet-i vilâyet ve resm-i ganem* üçüncü sıradadır. Dalyan mukataası gelirleri 1456 yılına göre % 391 gibi büyük bir artışla 5.300 akçe olmuştur. Başhâne geliri ise 2.000 akçeye yükselmiştir. Diğer resm ve öşr gelirleri toplam 6.780 akçe olup, bunların içinde sadece *öşr-i bagât-ı Müslimânân-ı resm-i dönüm* kalemi 3.000 akçedir.

³⁶ Emine Erdoğan Özünlü, “XVI. Yüzyıl Osmanlı Kentlerinin Ekonomik Nitelikleri Üzerine Bir Karşılaştırma Denemesi”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, XVIII/1, Ocak 2010, s. 264; Ayrıca bkz. *Redhouse Türkçe/Osmanlıca-İngilizce Sözlük*, Sev Matbaacılık, İstanbul 1999, s. 139.

³⁷ Hâsıl-ı Nefs-i Gümülcine, Müslümân ma’a Gebrân ve sınırında ekilen. Bkz. *MC-0.89*, v. 18b.

³⁸ *MC-0.89*, v. 18b.

³⁹ BOA, *MAD-16148*, s. 9-10.

⁴⁰ Bâc-ı siyâh: Bâc-ı tamga olarak da bilinen bu tabir, şehirde alınıp satılan her nevi mallardan, dokunan kumaşlardan ve kesilen hayvanlardan alınan verginin adıdır. Buna “tamga-yı siyâh” (kara damga) da denilir. Tamga kelimesi burada “bâc” anlamında kullanılmıştır. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, Millî Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul 1983 s. 144.

Diğer gelir kalemleri arasında ise, 7 zemin ve 3 çayır mukataası vardır. Bunların şehrin vergi gelirleri içindeki toplamı 1.200 akçedir. 1456 yılında kayıtlı olmayan tarım mahsullerinden alınan öşrün kileleri ve vergi gelirleri, XV. yüzyılın sonunda tutulan tahrir defterinde kayıtlı olup, toplam 1.940 akçedir.

Gayrimüslim nüfusun göç, ihtida ve diğer sebeplerle azalması nedeniyle⁴¹ ispenç vergisinden sağlanan gelir düşmüş ve 47 nefer gebrân üzerinden 890 akçe olmuştur. Ancak nefer başına alınan ispenç vergisi 1456 yılına göre artmış ve 19 akçe olmuştur.

Ticarî Gelirler	78%
Tarım Gelirleri	13%
İспенç Gelirleri	2%
Diğer Gelirler	7%
TOPLAM	100%

TABLO-2: XV. Yüzyılın Sonunda Gümülcine Merkezine Vergi Gelirlerinin Dağılımı.

XV. yüzyılın sonu itibariyle nüfus kaybı yaşayan Gümülcine, vergi gelirlerini arttırmıştır. Bu artışta ticaretten alınan vergilerin etkisi dikkat çekicidir.

XVI. yüzyılın ilk vergi gelirlerini 1519 tarihli tapu tahrir defterinden 68.514 akçe olarak tespit ediyoruz⁴². Bu defterde vergi gelirlerinin içerikleri ve tutarları hakkında ayrıntılı bilgiler verilmemektedir. XV. yüzyılın sonunda tutulan tahrir defterine nazaran, 1519'da şehrin vergi gelirlerinde % 42 oranında bir artış söz konusudur.

XVI. yüzyılın ikinci defteri olan 1530 tarihli deftere göre, Gümülcine merkezine toplam hâsılatı 69.365 akçedir. 1519 tarihli tapu tahrir defterine göre % 1,2 oranında bir artış söz konusudur. Hâsılatın kalemlerinde tarımsal faaliyetlerden elde edilen gelirler dikkat çekmektedir. Bağ, bostan, çayır gibi ziraî ünitelerin gelirleri oldukça yüksektir. Gümülcine'de XV. yüzyılda tespit ettiğimiz *başhâne* bu defterde de kayıtlıdır ve başhâneneden alınan vergi geliri yıllık 2.350 akçeye yükselmiştir. Dalyandan sağlanan vergi gelirinde, XV. yüzyılın sonunda tutulan tahrir defterine göre oldukça büyük bir artış kaydedilmiştir. Buna göre Dalyan'dan ve balıkçıların kullandıkları ağlardan (ığırıp) senelik 8.000 akçe gelir elde edilmektedir. Hıristiyanlardan alınan şıra

⁴¹ Gökçe, "Gümülcine Kasabası Nüfusu Üzerine Bazı Tespitler", s. 85.

⁴² BOA, TD-70, s. 23.

ve şarap vergisi⁴³ senelik 10.000 akçe tutarında olup tek bir vergi olarak en yüksek tutardır.

1456 tarihli tahrir defterinde ayrı ayrı verilen meyhâne ve bozahâne gelirleri, 1530 tarihli tahrir defterinde, *hasıl-ı resm-i arus ve bâc-ı siyâh ve meyhâne ve kevvâre ve bidat-ı hanâzır ve bozahâne* başlığı altında kaydedilmiştir. Bu hasılın toplamı ise 19.500 akçe olup en yüksek tutarı oluşturmaktadır⁴⁴. 1456'da meyhâneden alınan vergi gelirinin 12.000 akçe olduğu düşünülürse, 1530 yılında da buradaki en yüksek vergi gelirinin meyhâneden sağlanması gerekir. Bozahâne geliri ise 1456'da 1.200 akçedir. Bu açıdan meyhâne ve bozahânedeki sağlanan vergi gelirleri, 1530'da da 19.500 akçelik gelirin en önemli kısmını oluşturmaktadır diyebiliriz.

Şehrin gelirleri arasında yer alan *bâc-ı keyl* ise, pazara gelen her türlü hububattan alınan vergidir. 1570 yılında Gümülcine pazarında bu vergi, *bâc-ı pazar* kanunuyla belirlenmiş olup, her 20 kile hububattan bir kile şeklinde tahsil edilmektedir⁴⁵. 1530 yılında *bâc-ı keyl* vergisinin hangi oranda alındığına dair bilgimiz yoktur. Ancak toplam alınan *bâc-ı keyl* vergisi 940 akçedir⁴⁶.

Hıristiyan nüfus üzerinden alınan ispenç vergisi toplam 900 akçedir. Gebrân nefer sayısı 36 olduğuna göre, her bir neferden 25 akçe ispenç alınmaktadır⁴⁷. XV. yüzyılın sonunda tutulan tahrir defterine nazaran, nefer başına alınan ispenç vergisi 1530'da arttırılmış olmasına rağmen, ispenç geliri, nefer sayısının eksilmesine bağlı olarak düşmüş ve genel gelirler içindeki payı da azalmıştır.

Ticarî Gelirler	79%
Tarım Gelirleri	13%
İспенç Gelirleri	1%
Diğer Gelirler	7%
TOPLAM	100%

TABLO-3: 1530 Yılında Gümülcine Merkezine Vergi Gelirlerinin Dağılımı.

XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Gümülcine'de nüfus artmaya başlamış, ancak merkezin vergi gelirlerinde düşüş yaşanmıştır. Hasılat son iki döneme göre büyük bir kayba uğramış ve 1570 yılında 55.000 akçe olmuştur. Vergi gelirleri arasında önemli bir yer tutan dalyan gelirleri bir

⁴³ Öşr-i şıra ve monopolye ma'a bâc-ı hamr.

⁴⁴ 167 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rum-İli Defteri, s. 7.

⁴⁵ Buğday ve arpa ve bâki hubûbât gelse yiğirmi kilede bir kile alınur. Bkz. TKGMA, TD-187, v. 103b.

⁴⁶ 167 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rum-İli Defteri, s. 7.

⁴⁷ 167 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rum-İli Defteri, s. 7.

önceki dönemle aynı kalmasına rağmen, *ser-hâne* olarak kaydedilen başhâne geliri 2.350 akçeden 4.000 akçeye yükselmiştir. Önceki dönemde Hıristiyanlardan alınan sıra ve şarap vergisi, 1570’te kaydedilmemiştir. *Niyâbet ve resm-i arûs-ı nefis-i şehîr ve bâc-ı siyâh ve meyhâne ve resm-i kevvâre ve bid’ât-ı hanâzır* başlığı altında verilmiş gelirler, bir önceki dönemde 19.500 akçe iken, 1570’te 11.400 akçeye düşmüştür. Ancak *bozahâne* gelirleri bu başlık altında bulunmamakla birlikte, ayrı olarak da kayıtlı değildir. Bir önceki döneme göre yaklaşık % 4 düşüş yaşayan *bâc-ı keyl* vergisi ise, 900 akçe olmuştur.

Hıristiyanlardan alınan ispenç vergisi ise, hane ve mücerred olarak ayrı ayrı hesaplanmıştır. Buna göre 21 hane 525 akçe, 11 mücerred 275 akçe vergi ödemiştir. Toplamda 32 nefer olan Hıristiyanlar, nefer başına 25 akçe vermişlerdir. Nefer başına düşen vergi, bir önceki dönem ile aynıdır⁴⁸.

1570 yılında Gümülcine’nin vergi gelirlerine dair rakamlar yukarıdaki gibidir. Diğer taraftan Gümülcine’de haftada bir gün, şehir için ticaret merkezi niteliğinde olan bir pazar⁴⁹ kurulmaktadır. Pazara gelen mallardan alınan vergiler ise, önemli bir gelir kalemi oluşturmaktadır. Mallardan alınan vergilerin hangi şartlarda ve oranlarda tahsil edildiğine dair “Kanûn-ı Bâc-ı Pazar-ı Gümülcine” de ayrıntılar bulunmaktadır. Bu kanuna göre, at, eşek (himar), katır yükü ile gelen bal, yağ, zeytin, şirugan (susamyağı), yaş yemiş, penbe (pamuk), keten, keçe, nal, demir gibi malların her bir yükünden ikişer akçe vergi alınmaktadır. Pazara at yükü ile tahta gelirse, her bir yükten bir tahta alınmasına rağmen, at yükü ile ağaç gelirse vergi alınmayacağı belirtilmiştir. Ayrıca pazara dört yük ağaç kürek gelse, her yük için bir kürek vergi ödenmektedir.

Pazara araba yükü ile gelen mallardan nakit olarak vergi tahsil edilmektedir. Araba ile gelen koz (ceviz), yemiş, peynir, keten, kireç ve sabuncu külü gibi mallardan, her bir araba için 8 akçe vergi alınmaktadır. Pazara araba ile tahta getirilirse, 10 tahtada bir akçe vergi verilmektedir. Araba ile gelen ağaçlardan ise vergi alınmamaktadır. Kavun, karpuz ve hıyar gibi sebze ve meyveler, araba ile pazara getirilirse, her araba için buçuk akçe vergi ödenir.

⁴⁸ TKGMA, *TD-187*, v. 113a-113b.

⁴⁹ XVII. yüzyılda Gümülcine’yi ziyaret eden Evliya Çelebi, Gümülcine’de kurulan Pazar hakkında kısa bilgi vermiştir. Evliya Çelebi, haftada bir, şehrin kible tarafında kurulan pazara, Gümülcine köylerinden oldukça çok insan geldiğini ve çok büyük bir pazar oluştuğunu anlatır. *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 8. Kitap, s. 39.

XV. VE XVI. YÜZYILLARDA GÜMÜLCİNE ŞEHRİNİN İKTİSADİ DURUMU ÜZERİNE TESPİTLER

Pazarda kantar⁵⁰ ile bal ve yağ satılırsa, her kantar için bir akçe vergi ödenmektedir. Ünüğü⁵¹ (nügü) ile yağ satılırsa, her dört ünüğü için bir akçe bâc alınmaktadır. Çobanlar pazara 20 baş peynir getirirseler, bir baş peyniri vergi olarak verirler. Buğday, arpa ve diğer hububat pazara geldiğinde, her 20 kile hububattan bir kile vergi alınmaktadır. Gümülcine pazarına kepenek ve aba getirip elden satanlar, her bir donluk (elbiselik) kepenek ve aba için bir akçe vergi vermektedirler.

Pazarda satılan hayvanlardan alınan vergiler ise şu şekildedir: Canlı bir koyun ve bir keçi satılırsa, her ikisi için toplam bir akçe vergi alınmaktadır. Pazarda satılacak her dört adet canlı kuzu için ise, bir akçe vergi verilmektedir. Gümülcine pazarına getirilip kesilecek hayvanlardan da vergi tahsil edilmektedir. Gümülcine'nin yerli kasabı ya da dışarıdan bir kasap sığır keser (boğazlar) ise, her sığır için iki akçe vergi öder. Gümülcine yerlisi kasap koyun keser ise, dört koyun için bir akçe vergi verirken, dışarıdan gelen bir kasap, iki koyun için bir akçe ödemektedir. Pazarda satılacak olan her bir at için hem satandan hem de alandan ikişer akçe vergi alınır. Sığır ve himar (eşek) satılırsa, hem satan hem de alan birer akçe vergi ödemektedir.

Pazara gelen mallardan alınan vergiler görüldüğü üzere nakit olarak alınmakla birlikte, aynı şekilde de tahsil edilebilmektedir. Tarım ve gıda ürünlerinden alınan vergiler genellikle nakit olurken, diğer ürünlerden alınan vergiler aynı olabilmektedir.

Ticarî Gelirler	67%
Tarım Gelirleri	13%
İспенç Gelirleri	2%
Diğer Gelirler	18%
TOPLAM	100%

TABLO-4: 1570 Yılında Gümülcine Merkezin Vergi Gelirlerinin Dağılımı.

Gümülcine merkezin 1519 yılında tespit edilen vergi geliri, 1456 yılındaki vergi gelirinin yaklaşık iki katıdır. Bu durumda Gümülcine'nin üretim faaliyetleri açısından büyüdüğünü söyleyebiliriz. 1530 yılında ise vergi gelirlerinde, 1519 yılına göre küçük bir artış olmuştur. Ancak 1570 yılındaki vergi gelirlerinde, 1519 yılına göre % 21 oranında bir kayıp söz konusudur. Öyle ki 1570 yılında nüfus da artış olmasına rağmen, gelirlerde kayıp vardır. Bu düşüş neden olmuştur? Nedenler toplumsal olabileceği gibi,

⁵⁰ Kantar: 56,452 kilogramağırlığında veya kırk dört okkalık bir ağırlık birimi. Bkz. *Büyük Türkçe Sözlük*, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts

⁵¹ Ünüğü, ünege, nügü, nügi olarak yazılabilmektedir. Okkanın dörtte biri veya yarısı olarak bilinmektedir. Bölgeye göre değişen bir ağırlık birimidir. Bkz. *Büyük Türkçe Sözlük*, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts

doğal afetlerin yarattığı olumsuz koşullar da şehirde üretim faaliyetlerini azaltmış ve bu da vergi gelirlerinde kayba yol açmış olabilir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nde vergi kayıtlarının tutulması konusunda sorunlar da yaşanmaktadır. Tahrir defterlerindeki vergi miktarları tahmini ve ortalama rakamlar olup toplanacak olan vergiyi göstermemektedir. Defterin tutulduğu yıldan yaklaşık beş yıl öncesinin rakamlarını yansıttığı ve vergi miktarları belirlenirken, vergi toplayıcıları ile vergi yükümlüleri arasında pazarlıkların etkili olduğu görülmektedir⁵². Bu durum ise vergi gelirlerinin saptanmasında farklı etkenlerin olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Vergi gelirlerinin değişikliği konusunda dikkat çeken bir diğer nokta ise, siyasî ve toplumsal gelişmelerdir. XVI. yüzyılın ilk otuz yılı içerisinde Gümülcine'nin vergi gelirleri birbirine yakın iken, XVI. son çeyreğinde düşüşe geçmiştir. Bu dönemden itibaren Osmanlı Devleti'nin teşkilat yapısında meydana gelen buhran ve dönüşüm, toplumsal ve siyasî yapıyı değiştirmeye başladığı gibi, iktisadî hayatı da etkilemiştir. Osmanlı klasik sistemi, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren, merkezde bulunan padişah ve devlet adamlarının ihtiyacı olan nakde, timar sistemine dayalı ekonomi ile cevap verememeye başlamıştır. Bu sorun özellikle iltizam sistemi ile çözülmek istenmiş ve devlet de XVII. yüzyıldan itibaren gelir kaynağı olan ticarî işletmelerini, mukataa şeklinde kiralamaya başlamıştır. Diğer taraftan, XVII. yüzyıldan önce olağanüstü hallerde toplanan avârız vergileri de olağan olarak yorumlanmaya başlayarak, nakit ihtiyacı giderilmeye çalışılmıştır⁵³.

Esnaf ve Zanaatkârlar: Gümülcine merkezde mevcut olan esnaf ve zanaatkârlar hakkında en ayrıntılı bilgilere, XV. yüzyılın sonunda ve 1570 yılında tutulan tahrir defterlerinde ulaşabiliyoruz. XV. yüzyılın sonunda Gümülcine merkezinde meslek erbablarının mahallelere göre dağılımları ve sayıları aşağıdaki gibidir⁵⁴.

Mahallenin Adı	Meslek Sahipleri
Cami-i Atik	Hayyât, Cüllâh
Divane	Cüllâh (2), Hayyât, Aşçı, Arabacı, Kuyumcu
Aydın bey	Tabbak
Bergama	Bozacı, Çırak
Yenice	Keçeci, Hallac, Cüllâh
Toğan	Çerçi
Hacı Karagöz	Üstâd, Neccar, Kasab
Tabakan	Tabbak

⁵² Mehmet Öz, "Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler", *VD*, S. 22, Ankara 1991, s. 434.

⁵³ Öz, "Tahrir Defterlerinin", s. 429-436.

⁵⁴ BOA, *MAD-16148*, s. 1-10.

XV. VE XVI. YÜZYILLARDA GÜMÜLCİNE ŞEHİRİNİN İKTİSADİ DURUMU ÜZERİNE TESPİTLER

Aşçı	Sabuncu, Aşçı
Saray	Cüllâh
Şhreküstü	Nalbant (3), Babuçu, Cüllâh, Dellal
Gebrân (Hristiyanlar)	Cüllâh

TABLO-5: XV. Yüzyılın Sonunda Gümülcine'deki Meslek Sahipleri ve Mahalleleri.

XV. yüzyılın sonunda Gümülcine merkezde 18 çeşit meslek dalı tespit edilmiştir. En fazla sayıda zanaatkârı bünyesinde bulunduran meslek dalı, bir çeşit bez ve sair mensucat dokuyucusu *cüllâh*lardan oluşmaktadır⁵⁵. Aslı debbâğ olan *tabbak*, günümüzde terzi olarak bilinen *hayyât* ve hayvanlara nal çakan *nalbant*, sayıları itibariyle şehir merkezinde çoğunlukta olan meslek erbablarıdır. Diğer meslek erbabları arasında bulunan *neccâr* marangoz, *çerçi* ufak tefek eşyalar satan tuhafiyeci, *üstâd*⁵⁶ ise muallim ya da sanatkâr olarak bilinmektedir. Tabloda görülen meslek sahipleri sadece bu mahallelerde yaşıyor görünmektedirler. Mesleklerini aynı mahallede icra edebilecekleri gibi, yaşadıkları mahalle haricinde de sürdürebilirler.

1570 yılına gelindiğinde nüfus artışına ve diğer iktisadî gelişmelere bağlı olarak meslek dalı sayısı 31'e yükselmiştir. Çoğunlukta meslek erbabları ise, *nalbant*, *sarrac* ve *terzi* olarak görünmektedir. Ancak dikkat çeken en önemli meslek dalı *sarraçlık*tır. XV. yüzyılın sonunda kayıtlı olmayan sarraçlık, 1570 yılında şehirde ikisi Hristiyan olmak üzere 4 zanaatkâr tarafından yapılmaktadır. Diğer taraftan ilk kez 1570 yılında şehirde kayıtlı gördüğümüz meslek dallarını, genellikle birer kişi icra etmektedir⁵⁷.

Gümülcine'deki nüfus artışı, iktisadî ve teknik gelişmeler, insanların ihtiyaçlarını farklılaştırmış ve halkın ihtiyaçları doğrultusunda meslek dalları da çoğalmıştır.

Mahallenin Adı	Meslekler
İpekçi Hacı	Çeltikçi, Sarrac, Tabbah
Debbağan	Yağcı
Hacı Yavaş	Celeb, Dellak, Hayyat, Kassab, Sarrac, Yağcı
Hacı Karagöz	Debbağ, Habbaz, Hayyat, Kazzaz (2)

⁵⁵ Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-i Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1996, s. 524.

⁵⁶ Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-i Türkî*, s. 95.

⁵⁷ TKGMA, *TD-187*, v. 110a-112b.

Kadı Mescidi	Babuçcu, Hammamî
Hacı Hızır	Sabunî
Koca Nasuh	Nalbant, Yağcı
Delüoğlu (Velioğlu)	Babuçcu, Dellal, Habbaz, Küreci
Bağçalı	Natır, Yağcı (3)
Şhreküstü	Çeltikçi (3), Nalbant (2), Yağcı
Yenice	Celeb, Debbağ, Terzi, Nalbant, Tabbah, Yağcı (3)
Aşçı Mescidi	Ferraş
Bergamalı	Çeltikçi
Câmi'-i Atık	Çeltikçi (2), Dellal, Kilarî, Şem'dâr, Yağcı (2)
Sabuncu Ali	Hallac, Yağcı,
İbrahim nâm-ı diğeri Ürfane (Urfane)	Boyacı, Yağcı (3)
Gebrân-ı Nefs-i Gümülcine	Başmakçı, Bostancı (2), Demirci, Terzi (2), Divarcı, Etmekçi (4), Keçeci, Kılıççı, Kiremitçi, Meyhaneci, Muytab, Sarrac (2)

TABLO-6: 1570 Yılında Gümülcine'deki Meslek Sahipleri ve Mahalleleri.

Tarım Ürünleri: Tarım ürünleri açısından çeşitlilik sunan Gümülcine kırsalında, buğday, arpa, yulaf, çavdar, darı, bakla, nohut, mercimek ve burçak gibi hububatların üretimi yapılmaktadır. Ayrıca pamuk, keten, tütün ve zeytin de üretilmektedir. Gümülcine bağ ve bahçelerinde ise, farklı türlerde sebze ve meyve yetiştirilmektedir.

1456 tarihli defterde ve XVI. yüzyılın ilk yarısı için tutulan 1519 ve 1530 tarihli defterlerde, Gümülcine merkez ve kırsalındaki tarımsal ürünler ve hayvancılık hakkında ayrıntılı bilgilere ulaşamıyoruz. Ancak XV. yüzyılın sonunda tutulan tahrir defteri ile 1570 tarihli mufassal tahrir defterindeki vergi geliri kayıtlarından, özellikle yetiştirilen hububat türleri, bazı meyve ve sebzeler ile hayvancılık hakkında bilgiler elde edebiliyoruz⁵⁸.

⁵⁸ Gümülcine köylerinden olan Değirmendere Köyünde iskân ve ekonomik yapı ile ilgili bir değerlendirme için Bkz. Turan Gökçe, "Osmanlı Döneminde Rodoplarda Türk İskânı: Değirmendere Köyü Örneği", *Uluslararası Balkanlarda Türk Varlığı Sempozyumu-II (13-15 Mayıs 2010) Bildiriler, I*, Manisa 2010, s. 471-490.

XV. VE XVI. YÜZYILLARDA GÜMÜLCİNE ŞEHRİNİN İKTİSADİ DURUMU ÜZERİNE TESPİTLER

Yıl	Köy Sayısı	Mezra Sayısı
1456	54	2
XV. Yüzyılın Sonu ⁵⁹	37	4
1530	97	11
1570	99	8

TABLO-7: Gümülcine'ye Tâbi Köy ve Mezra Sayıları.

Hububatlar arasında buğday (gendüm), köylerin çoğunda üretilen en önemli üründür. Her köyün buğdaydan sağlanan vergi geliri, elde edilen kilesine göre belirlenmiştir. Arpa (cev), genel olarak buğdaydan sonra kayıt altına alınmıştır. Ancak üretim açısından her köyde buğdaydan sonra en fazla üretime sahip olmadığı görülmektedir. Darı (erzen-dıhn), çavdar ve yulaf (alaf) hububatları da çoğu köyde üretimi yapılan ürünlerdendir.

Aşağıdaki tablolarda devletin her bir üründen aldığı öşr bedeli üzerinden bir hesaplama yapılmış ve vergi olarak toplanan ürünlerin öşr kilelerinin 10 katı⁶⁰, toplam üretimi göstermiştir. Kile ölçü birimi, bölgelere göre farklılık göstermesine karşılık, bir İstanbul kilesi 25,656 kg olarak kabul edilmektedir⁶¹. Bu karşılık üzerinden, aşağıdaki tabloda Gümülcine merkez ve kırsalında üretilen hububatın kile ve kilogram cinsinden miktarını görmekteyiz.

Hububat	XV. Yüzyılın Sonunda ⁶²			1570 Yılında ⁶³		
	Öşr	Toplam Üretim		Öşr	Toplam Üretim	
Buğday	7.155 Kile	71.550 Kile	1.835.686 Kg	13.648 Kile	136.480 Kile	3.501.530 Kg
Arpa	4.365	43.650	1.119.884	9.729	97.290	2.496.072

⁵⁹ XV. yüzyılın sonunda tutulan bu defter, baştan ve sondan eksiktir. Bundan dolayı Gümülcine kırsalına ait mezra ve köylerin tamamı defterde bulunmamaktadır. Bkz. BOA, *MAD-16148*, s. 10-35.

⁶⁰ XV. yüzyılın sonunda tutulan tahrir defterinde kanunnâme yoktur. Ancak 1570 tarihli tahrir defterinde “Kanûn-ı A’sâr” hakkında bir açıklama vardır. Fakat öşr miktarı net olarak belirtilmemiştir. Bundan dolayı çalışmamızda hububatlar üzerinden alınan öşr miktarını 1/10 olarak kullanıyoruz. “Kanûn-ı A’sâr-ı bağât ve hubûbât der vilâyet-i Gümülcine nefsi-i Gümülcine bağlarından her dönüme altışar resm alınır ve kurâ bağlarından her dönüm dörder akçe resm alınır ve buğdaydan ve arpadan da ve bâki hubûbâtın öşr ve salâriyye alınır ve penbenden öşr alınır ammâ salâriyye alınmaz. Yağlarından öşr alınan yerlerde yılda iki ay monopolye dutulur ve meyveden ve bostandan ve bağ-ı sebzevâtın öşr alınır salâriyye alınmaz”. Bkz. TKGMA, *TD-187*, v. 103b.

⁶¹ Yılmaz Kurt, “Sis Sancağı (Kozan-Feke) Mufassal Tahrir Defteri Tanıtımı ve Değerlendirmesi II, Ekonomik Yapı”, *OTAM*, 2 (1991), s. 171.

⁶² BOA, *MAD-16148*, s. 10-35.

⁶³ TKGMA, *TD-187*, v. 94a-145a.

	Kile	Kile	Kg	Kile	Kile	Kg
Yulaf	1.151 Kile	11.510 Kile	295.300 Kg	3.229 Kile	32.290 Kile	828.432 Kg
Çavdar	436 Kile	4.360 Kile	111.860 Kg	24.86 Kile	24.860 Kile	637.808 Kg
Darı	1.366 Kile	13.660 Kile	350.460 Kg	5.003 Kile	50.030 Kile	1.283.569 Kg

TABLO-8: Gümülcine Merkezinde ve Kırsalında Elde Edilen Hububat Miktarı.

Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren başlayan nüfus artışı nedeniyle, artan hububat talebini karşılamak için, dönüm başına daha fazla verim alınan darı vb. tahılların ekimine ağırlık verilmiştir⁶⁴. Bu durumu Gümülcine'de de görebilmekteyiz. Tabloya baktığımızda, Gümülcine merkez ve kırsalında yaklaşık 80-90 yıllık bir süre içerisinde hububat üretiminde önemli değişiklikler olmuştur. Buğdayın % 91, arpanın % 122, yulafın % 180, darının % 366 ve çavdarın % 470 oranında üretimi artmıştır. Nüfus artışı hububatların fiyatlarını da etkilemiştir. İncelediğimiz tahrir defterlerinde öşr olarak toplanan hububatların değerleri de kaydedilmiş olup, buna "tahrir kıymeti" denilmektedir. Ürünlerden aynı olarak alınan öşrün miktarı "müd" ve "kile" gibi ölçülerle verildikten sonra "tahrir kıymeti" olan nakdi karşılığı akçe olarak kaydedilmektedir⁶⁵. Böylece yaklaşık olarak bir kile ürünün kaç akçe olduğu hesaplanabilmıştır.

Hububat	XV. Yüzyılın Sonunda Hububat Fiyatları (1 Kile)	1570 Yılında Hububat Fiyatları (1 Kile)	Artış Oranı
Buğday	5 akçe	10 akçe	%100
Arpa	3 akçe	4 akçe	% 33
Yulaf	2 akçe	3 akçe	% 50
Çavdar	3 akçe	4 akçe	% 33
Darı	4 akçe	4 akçe	-

TABLO-9: XV-XVI. Yüzyıllarda Gümülcine'de Hububat Fiyatları.

Gümülcine'de hububat haricinde üretilen diğer tarım ürünleri de bulunmaktadır. Tabi ki bu tarımsal ürünler, buğday, arpa, yulaf, çavdar ve darı gibi çok büyük miktarlarda değil, bazı köylerde az miktarda

⁶⁴ Öz, "Klasik Dönemde Tarım", s. 70.

⁶⁵ Lütü Güçer, *XVI ve XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, İstanbul 1964, s. 58-59; Feridun M. Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, TTK Yayınları, Ankara 1989, s. 240.

üretilmektedirler. Bakla, nohut, bürölce, mercimek ve burçak gibi ürünler bunlar arasındadır. XV. yüzyılın sonunda tutulan tahrir defterinde bu ürünlerden nohut 15, bürölce 5 ve mercimek ise 2 köyde üretilmekte olup, ürünlerin üretim miktarları kayıt altına alınmamış, sadece vergi gelirleri belirtilmiştir⁶⁶. Ancak 1570 yılında tutulan tahrir defterinde ise nohut 10 köyde toplam 665 kile, bürölce 4 köyde 80 kile ve mercimek ise 7 köyde 125 kile üretilmiştir. Her bir ürünün alınan öşr miktarı üzerinden kile fiyatı ise, onar akçedir⁶⁷.

Gümölcine kırsalında üretilen diğer ürünlerden pamuk (penbe) ve ketenin, Gümölcine pazarına geldiği ve üzerlerinden ne kadar *bâc-ı pazar* alındığı kanunla belirlenmiştir⁶⁸. XV. yüzyılın sonunda keten sadece iki köyde yetiştirilirken⁶⁹, 1570 yılında üretim yapan köylerin sayısı artmıştır. XV. yüzyılın sonunda 27 köyde pamuk üretimi yapılmaktadır. Arucak Şahin ve Yardımlı köyleri biner akçe ile en yüksek *penbe* vergisi ödediklerinden, bunları en fazla pamuk üretimi yapan köyler olarak da düşünebiliriz⁷⁰. 1570 yılında ise, 41 köyde pamuk yetiştirilmektedir. Arucak Şahin Köyü yine 880 akçe ile en yüksek penbe vergisini ödemekle birlikte, Yardımlı Köyünün önceki döneme göre ödediği vergi 130 akçeye düşmüştür⁷¹. Ancak köylerin üretim miktarlarını, sadece öşr bedeli kayıt altına alındığı için hesaplayamıyoruz.

Bağ ve bahçelerden elde edilen ürünler ise, genel olarak *öşr-i bağât* ve *öşr-i bostan* adı altında gösterilmiş ve tek tek ürünlerin isimleri verilmemiştir. Gümölcine'nin gayrimüslim nüfusunun fazla olduğu köylerde, XV. yüzyılda *bâc-ı hamr*⁷² olarak, XVI. yüzyılda ise *âdet-i monopolye*⁷³ ya da *resm-i monopolye*⁷⁴ adı altında şarap vergisi alınmaktadır. XV. yüzyılın sonunda en yüksek şarap vergisi Mekri Köyünden, 1570 yılında ise İstoyan Köyünden alınmaktadır⁷⁵. Şarap vergisi, bu köylerde üzüm yetiştirildiğinin bir göstergesidir.

Ayrıca bahçe ürünleri arasında yer alan armudun da, XV. yüzyılın sonunda Gümölcine'ye bağlı köylerin altısında yetiştirildiğini, *emrud* veya *öşr-i emrud* başlığı altındaki vergilerden anlıyoruz. Özellikle Çekirdeklü ve

⁶⁶ BOA, MAD-16148, s. 10-35.

⁶⁷ TKGMA, TD-187, v. 94a-145a.

⁶⁸ Kânûn-ı Bâc-ı Pazar-ı Gümölcine. Bkz. TKGMA, TD-187, v. 103b.

⁶⁹ BOA, MAD-16148, s. 12-14.

⁷⁰ BOA, MAD-16148, ss. 23;29.

⁷¹ TKGMA, TD-187, v. 132b; 136a.

⁷² BOA, MAD-16148, s. 20.

⁷³ TKGMA, TD-187, v. 105b-107a-107b.

⁷⁴ TKGMA, TD-187, v. 106a.

⁷⁵ BOA, MAD-16148, s. 20; TKGMA, TD-187, v. 106a.

Mekri karyeleri armut yetiştiriciliği açısından önemlidir⁷⁶. XVI. yüzyılda ise armut yetiştiriciliği Gümülcine'nin 10 köyünde sürdürülmektedir⁷⁷. Bir başka dikkat çeken ürün ise cevizdir. XV. yüzyılın sonunda 12 köyde, 1570 yılında ise şehir merkezinin çevresinde ve 20 köyde ceviz yetiştirilmektedir⁷⁸. Bu ürünlerden başka, Bâc-ı Pazar Kanûnu'nda Gümülcine bağ ve bahçelerinde kavun, karpuz ve hıyar (salatalık) gibi ürünler yetiştirildiği ve pazara satılmak üzere dahi getirildiği görülmektedir⁷⁹.

Devlet kontrolünde olan ve özellikle XVII. yüzyıldan itibaren yaygın bir şekilde tüketilmeye başlayan *pirinç (çeltik)*⁸⁰, XV. ve XVI. yüzyıllarda Gümülcine'de bulunan Yaycı ve Balabanlu nehirleri üzerinde üretilmektedir. Bu nehirlerin çeltikçileri, Gümülcine'ye bağlı Yassı Köy, Kozlu ve Kızılca Bergos karyelerinde yaşamaktadırlar⁸¹. Fakat pirinç üretiminin miktarını belirleyemiyoruz.

Gümülcine'nin ovaları verimli olduğu gibi, ormanlarında da meşe, çam, kayın vb. ağaçlar yetişmektedir. Bu ağaçlardan ısınmak için odun elde edilmekle birlikte, sanayide ve özellikle de gemi yapımında kullanılmak üzere kereste dahi üretilmektedir⁸². Gemicilikte kullanılan bir başka ürün de urgandır. Gümülcine'de üretilen urganların tersanelere ulaştırılması konusunda Osmanlı yönetimi oldukça dikkat etmektedir⁸³. Kayık ve gemi teknelerinin aralıklarını su geçirmemesi için doldurmak amacıyla kullanılan "üstüpü"nün üretiminin Gümülcine'de de yapıldığı görülmektedir⁸⁴.

⁷⁶ BOA, *MAD-16148*, ss. 17, 18, 26m, 30, 34.

⁷⁷ Bkz. TKGMA, *TD-187*, v. 125a-138b.

⁷⁸ BOA, *MAD-16148*, s. 10-35; TKGMA, *TD-187*, v. 97a-138b.

⁷⁹ TKGMA, *TD-187*, v. 103b.

⁸⁰ Pirinç tarımı ayrıntılı sulama gerektirdiğinden, önemli miktarda sermaye ihtiyacı vardı. Ayrıca sel baskını olması halinde, ürün tamamen kaybedilebiliyordu. Üretim aşamasında, sulama işinden anlayan *sakalara*, *kürekçi* ya da *rençber* olarak bilinen çiftçilere ve bütün bu çalışanları idare edecek ustabaşı (*reis*) olan uzman kişilere ihtiyaç duyuluyordu. Bu nedenlerle pirinç tarımını sıradan köylüler yapmıyor, daha zengin yatırımcılar gerçekleştiriyor ve bunlara bağlı olarak da pirinç tüketimi zengin ve orta kesim arasında oluyordu. Bkz. Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı*, Çeviren: Emine Sonnur Özcan, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2006, s. 69-70; aynı yazar, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, Çeviren: Elif Kılıç, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, s. 225-226.

⁸¹ *MC-0.89*, v. 27b; *167 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rum-İli Defteri*, s. 17; TKGMA, *TD-187*, v. 144a-145a.

⁸² TKGMA, *TD-187*, v. 103b.

⁸³ İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, TTK Basımevi, Ankara 1992, s. 145.

⁸⁴ Üstüpü, keten kenevir veya bozuk halat parçalarından üretilirdi. Bkz. Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı*, s. 146.

Gümülcine'nin kırsalı, Rodop dağlarından başlayıp, Ege Denizi'ne kadar uzanan bir alanı kapsadığından, topraklarında hububat, bağ ve bahçe mahsulleri yetişebilmektedir. Bu ürünler, yerel halkın ihtiyaçlarını karşıladığı gibi, fazlası ticarî ürün olarak Gümülcine pazarında satılmakta ve şehrin ticaret hayatına etki etmektedir.

Hayvancılık: Rumeli toprakları hayvancılık açısından Osmanlı Devleti'nin en büyük üretim merkeziydi. Gümülcine toprakları da özellikle verimli ovaları ve dağlık arazileri sayesinde, küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinde iyi durumdaydı. Köylerin hepsi hayvanlarının sayılarına göre, *resm-i ganem*, *resm-i ağnâm* ya da *âdet-i ağnâm* ve *resm-i ağıl* ödüyorlardı. Gümülcine köylerinin çoğunda, köylülerden, arıcılığın yaygın olarak yapıldığını gösteren, *öşr-i kevvâre (güvâre)* vergisi tahsil edilmektedir. Öşr-i kevvâre, reyanın elinde bulunan arı kovanlarından, bazı yerlerde akçe olarak ya da bal olarak alınmaktadır. Gayr-i Müslim nüfusun fazla olduğu köylerde yetiştirilen domuzlardan, *bid'ât-ı hanâzır (hınzır)* vergisi ile gelir elde edilmekteydi⁸⁵.

Osmanlı toprakları dâhilinde hem tatlı hem de tuzlu sularda balıkçılık yapılmaktaydı. Ancak daha çok tatlı su balıkçılığı yaygındı⁸⁶. Gümülcine'de ise her iki suda balıkçılık yapıldığı görülmektedir. XV. yüzyılın sonunda deniz kenarına yakın Habil Karyesi'nde tuzlu suda balıkçılık yapıldığını, *Iğrib der-kenâr-ı deryâ* başlığı altında alınan 200 akçe vergiden anlıyoruz⁸⁷. Yine XV. yüzyılın sonunda Yardımlı Karyesi'nin yakınındaki nehirde balıkçılık yapılmaktadır⁸⁸. Ancak bu köylüler hakkında geniş bilgi yoktur. Gümülcine'nin Buri karyesi sınırları içerisinde bulunan gölde de balıkçılık yapılmaktaydı. Oldukça önemli bir gelir kaynağı olan balıkçılık, *dalyancıyân* cemaati tarafından icra edilmekteydi. Mukataa olarak gelir getiren dalyan ise, Sultan II. Murat Vakfına bağlıydı. Dalyancıyân cemaati vakfa bağlı olduklarından, *resm-i kevvâre* ve ispenç vergilerinden muafıtlar⁸⁹. Böylece sadece dalyanda çalışırlardı. Fenârih gölünde de balıkçılık yapılmaktaydı. Bu gölden alınan vergi ise, Gümülcine merkez gelirleri arasındadır⁹⁰. Ancak buradaki dalyancıyân cemaati hakkında açıklama yoktur.

Madenler: Şehrin önemli gelir kaynaklarından biri de madenlerdir. Özellikle *Şap* madeni açısından zengin olan Gümülcine'den, Avrupalı tüccarlar XVII. yüzyıla kadar bu madeni alıp, kumaş boyama işlemlerinde

⁸⁵ BOA, MAD-16148, s. 10-35; TKGMA, TD-187, v. 94a-145a.

⁸⁶ Faroqhi, *Osmanlı Şehirleri*, s. 76.

⁸⁷ BOA, MAD-16148, s. 26.

⁸⁸ BOA, MAD-16148, s. 29.

⁸⁹ TKGMA, TD-187, v. 94b.

⁹⁰ TKGMA, TD-187, v. 113.

kullanmışlardır⁹¹. Şap madeni Gümülcine'ye bağlı Maroniye (Marolye) Köyünün yakınlarında çıkarılmaktadır⁹².

Şap madeninden başka, Osmanlı tebaasının zarurî ihtiyaçlarından olan *tuz* madeni üretimi ve dağıtımı, devlet kontrolünde oldukça geniş bir örgütlenme içerisinde yapılırdı. Ayrıca tuzlalar yüksek gelir getirdiklerinden, padişah haslarına veya üst derecede memurların dirliklerinin gelir kalemlerine kaydedilirlerdi⁹³. H.885 / M. 1478-1479 yılında *kıst* olarak görülen Buri Gölündeki Gümülcine memlehası, ilk olarak H. 888 / M. 1483-1484 yılı içerisinde *memleha mukataası* şeklinde mukataa defterine kaydedilmiş olup, aynı yılda Karasu ve Hrişne memlehaları ile birlikte, Yahudi Şabatay bin Abraham'a üç seneliğine 1.200.000 akçeye kiralanmıştır⁹⁴. XVI. yüzyılda Gümülcine memlehasındaki *nemekçi cemaati*, cizye ve ispenç gelirlerini Sultan II. Murat'ın vakfına ödemekteydiler. Buna mukabil *avâriz-ı divâniye* vergisinden muaf tutulurlardı⁹⁵.

Vakıflar: Gümülcine şehrinde XV. yüzyıldan önce vakıfların kurulmaya başlandığı bilinmektedir⁹⁶. Şehrin fatihi Gazi Evrenos Bey tarafından, fetihten kısa süre sonra kurulmuş olan imaret vakfı vardır. Ancak vakfın kayıtlarına en erken XV. yüzyılda ulaşabiliyoruz. Ayrıca Evrenos Bey Zaviyesi Vakfı'nın vakfiyesi de bulunamamıştır. Fakat 1456 tarihli tahrir

⁹¹ *Mühimme Defteri 90*, Sadeleştirme: Mertol Tulum, Hazırlayanlar: Nezihi Aykut, İdris Bostan, Feridun Emecen, Yusuf Halaçoğlu, Mehmet İpşirli, İsmet Miroğlu, Abdülkadir Özcan, İlhan Şahin, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1993, s. 267-268; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi, II*, s. 682; Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1997, s. 227.

⁹² XV. ve XVI. yüzyıllarda şaphanenin işletmesi hakkında herhangi bir arşiv belgesi tespit edilememiştir. Ancak XVIII. yüzyılda şaphane mukataa olarak işletilmekte ve buradan elde edilen gelir Sultan I. Mahmut (1730-1754) devri sadrazamlarından Gazi (Hekimoğlu) Ali Paşa'nın İstanbul'da inşa ettirdiği Cami-i Şerif'in evkafına bağlanmıştır. Bkz. BOA, C.DRB-2272, 7 Zi'l-ka'de sene 1147 (31 Mart 1735); BOA, C. İKTS-932, 4 Cemâziye'l-evvel sene 1158 (4 Haziran 1745).

⁹³ Halil İnalçık, *Devlet-i 'Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar, I*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2010, s. 243.

⁹⁴ Gökbilgin, *Vakıflar-Mülkler- Mukataalar*, s. 151.

⁹⁵ *167 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rum-İli Defteri*, s. 11; TKGMA, TD-187, v. 94a-94b.

⁹⁶ XV. ve XVI. yüzyıllarda kurulmuş olan Gümülcine vakıflarına dair en ayrıntılı bilgileri 1456 ve 1530 tarihli tahrir defterlerinde tespit edebiliyoruz. XV. yüzyılın sonunda tutulan tahrir defteri eksik olduğu için, Gümülcine vakıflarıyla ilgili veriler bu defterde bulunmamaktadır. 1570 yılında tutulan tahrir defteri mufassal olmasına rağmen, şehirdeki vakıflar hakkında bilgi içermemektedir. Ancak 1519 tarihli tahrir defterinde ise Evrenos Bey Zaviyesi Vakfı'nın gelir kaynaklarına dair bazı bilgiler bulunmaktadır. Ayrıca XV. ve XVI. yüzyıllarda kurulmuş olan Gümülcine vakıflarının, Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtlar Arşivi'nde yapılan taramada da vakfiyelerine ulaşılamamıştır. Gümülcine Müftülüğü Arşivi'ndeki şerhiye sicilleri ise en erken XVII. yüzyıla kadar gitmektedir. Diğer taraftan Gümülcine Vakıflar İdaresi Arşivi'nden sadece bir vakfiye temin edilebilmiştir.

defteri⁹⁷ aracılığıyla Evrenos Bey Zaviyesi Vakfı'nın gelir getiren gayrimenkulleri, zeminleri ve vakfa bağlı olan çiftlikler ve çiftliklerde bulunan kulları hakkındaki bilgileri tespit edebiliyoruz.

1456 tarihli tahrir defterinde Evrenos Bey Vakfı'ndan başka, Gümülcine'de kurulmuş olan diğer vakıfların da malî kayıtlarını bulabilmekteyiz. Bu deftere göre, Gümülcine'de 7 vakıf vardır. Bunların içinde bulunan Debbağlar Ahisi Vakfı'nın yanında *hâric ez-defter*⁹⁸ ibaresi bulunmaktadır. Diğer vakıfların yanında bu ibare yoktur. Bu bilgiye dayanarak, Debbağlar Ahisi Vakfı'nın önceki tahrir defterinde kayıtlı olmadığını ve kalan altı vakfın ise kayıtlı olduklarını ve varlıklarını sürdürdüklerini söyleyebiliriz. Böylece 1456'dan önceki tahrir yılında şehirde en az altı vakfın var olduğu anlaşılır.

Bütün bunlara ilaveten 1456 tarihli deftere kaydedilmemiş bir başka vakıf daha vardır ki bu da 1455 tarihli bir vakfiyeye göre, Ahi Ali (Mehmed oğlu Ali) adındaki kişiye ait olan medrese vakfidir. Ayrıca Ahi Ali Vakfı'nın vakfiyesinde Börkçüler Zaviyesi'nden de söz edilmektedir⁹⁹. Bu zaviyenin de bir vakfa sahip olduğunu XVI. yüzyılda tespit edebiliyoruz¹⁰⁰. Böylece şehirde XV. yüzyıl içinde vakıf sayısı dokuzaya ulaşmaktadır. Bunlardan sadece Ahi Ali Vakfı'nın vakfiyesi bulunmakta olup, diğerlerinin vakfiyeleri günümüze ulaşmamıştır.

XVI. yüzyıl içerisinde Gümülcine'de XV. yüzyıla göre daha fazla vakıf kurulmuştur. Özellikle yenilerin içinde cami, mescit, zaviye ve muallimhâne

⁹⁷ MC-0.89, v. 18b-32a.

⁹⁸ *Mezraa-i Ahiyan dağdadur, hâric ez-defter, derviş elindeymiş; Kilise-i Aynoroz 'an nefsi-i Kal'a-i Gümülcine, hâric ez-defter; Vakf-ı Debbağlar Ahisi, hâric ez-defter* Bkz. MC-0.89, v. 20a-20b-30b; 1456 tarihli tahrir defterindeki *hâric ez-defter* terimi, XIV. yüzyılın son çeyreği içerisinde ya da XV. yüzyılın ilk çeyreğinde Gümülcine'nin demografik, toplumsal ve ekonomik yapısına dair bir tahrir kaydının var olduğunu göstermektedir. Ancak şu ana kadar bu defter ya da belgeye ulaşılamamıştır. Ayrıca *hâric ez-defter* terimi hakkında başka bir değerlendirme için Bkz. Feridun M. Emecen, "XVI. Asırda Balkanların Kuzeydoğu Kesiminde İskân Tipleri ve Özellikleri Hakkında Bazı Notlar", *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler, İstanbul 21-25 Ağustos 1989*, TTK Yayınları, Ankara 1990, s. 547.

⁹⁹ Gümülcine Vakıflar İdaresi Arşivi, *Mehmet oğlu Ali Vakfiyesi*, Muharrem 860 (Aralık 1455).

¹⁰⁰ 167 numaralı Rumeli Muhasebe Defterinin Başbakanlık Devlet Arşivleri tarafından yayınlanan baskısında, "Börkçüler" kelimesi, "Börekçiler" şeklinde transkrip edilmiştir. "Börk" ve "Börek" kelimelerinin Arap harfleri ile yazımı aynıdır. (Bkz. *167 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Rum-İli Defteri*, s. 13) Börk, Ahilere mahsus beyaz keçeden yapılan bir başlık olarak kabul edilmektedir. (Bkz. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, I*, s. 243) Ahi Ali Vakfı'nın bu zaviyeyi XVI. yüzyıldan itibaren maddi olarak desteklemeye başladığı bilindiğinden, zaviyenin adının büyük olasılıkla "Börekçiler" değil de "Börkçüler" olması gerektiğini düşünüyoruz.

vakıfları bulunmaktadır. XV. yüzyıldaki vakıflardan varlığını sürdürenlerin başında Evrenos Bey Zaviyesi Vakfı gelmektedir. Süpüren Kassab, Konukçu ve Börkçüler zaviye vakıflarının da XVI. yüzyılda devam ettiklerini görmekteyiz¹⁰¹. Ahi Ali Vakfı'nın ve Postpûş Baba (Pûşî Pûşân) Zaviye Vakfı'nın, XVI. yüzyıl tahrir defterlerinde kayıtları olmamasına rağmen, daha sonraki yüzyıllarda varlıklarını sürdürdüklerini tespit ettiğimiz için, bu yüzyıl içerisinde de var oldukları anlaşılmaktadır. Ancak Debbağlar Ahisi, Ahi Ahmed veled-i Ahi Balı Yunusî Tekkesi ve Sadreddin Tekkesi vakıflarının kayıtlarına, XVI. yüzyıl ve sonraki yüzyıllarda ulaşamadığımızdan onların devam etmediğini düşünüyoruz. Ulaşabildiğimiz arşiv kayıtlarına ve araştırma eserlere göre, XVI. yüzyılda ilk kez tespit edilen vakıflar arasında, 1 cami, 1 cami-medrese, 16 mescit, 1 medrese¹⁰², 4 zaviye, 4 muallimhâne ve 1 kilise vakfı bulunmaktadır. Böylece Gümülcine'de XVI. yüzyıl içerisinde, önceki yüzyıllarda kurulmuş ve varlığını sürdüren 6 vakıf ile birlikte toplamda 34 vakıf bulunmaktadır

Sıra No	Vakfın Adı	Vakfın Türü	Vakfın Mahallesi	Vakfın Kuruluş Tarihi
1	Evrenos Bey	Zaviye	Câmi-i Atik	XIV. yüzyıl
2	Debbağlar Ahisi	Esnaf Vakfı	-	XV. yüzyıl
3	Ahi Ali	Medrese	-	XV. yüzyıl
4	Ahi Ahmed veled-i Ahi Balı Yunusî	Tekke	-	XV. yüzyıl
5	Sadreddin	Tekke	-	XV. yüzyıl
6	Süpüren Kassab	Zaviye	-	XV. yüzyıl
7	Konukçu / Konukçu Şemseddin	Zaviye	-	XV. yüzyıl
8	Postpûş Baba (Pûşî Pûşân)	Zaviye	Gümülcine yakınında	XV. yüzyıl

¹⁰¹ 167 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rum-İli Defteri, s. 13-14.

¹⁰² Osmanlı medreseleri hakkında yapılan bir çalışmada, (Bkz. Cahid Baltacı, *XIV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri, I*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2005, s. 236-237) H. 996 / M. 1586-1587 yılında Gümülcine'de Mustafa Bey Medresesi tespit edilmiştir. Ancak tarafımızdan bu medresenin vakıf kayıtlarına ulaşamadığımızdır. Bununla birlikte diğer Osmanlı medreselerinin birer müstakil vakıflarının olduğunu düşünürsek, Mustafa Bey Medresesi'nin de bir vakfa sahip olduğunu söyleyebiliriz.

XV. VE XVI. YÜZYILLARDA GÜMÜLCİNE ŞEHRİNİN İKTİSADİ DURUMU ÜZERİNE TESPİTLER

9	Börkçüler	Zaviye	Câmi-i Atık	XV. yüzyıl
10	Câmi-i Şerîf/Câmi-i Atık	Cami	Câmi-i Atık	XVI. yüzyıl
11	Defterdar Ahmed Efendi	Cami-Medrese	-	XVI. yüzyıl
12	Dimitro Polid	Kilise	-	XVI. yüzyıl
13	Mustafa Bey	Medrese	-	XVI. yüzyıl
14	İmam Aşçı	Mescit	Aşçı Hasan	XVI. yüzyıl
15	İpekçi Hacı Hayreddin	Mescit	İpekçi Hacı	XVI. yüzyıl
16	Hacı Yavaş	Mescit	Hacı Yavaş	XVI. yüzyıl
17	Hacı Karagöz	Mescit	Hacı Karagöz	XVI. yüzyıl
18	Süpüren Mahmud	Mescit	-	XVI. yüzyıl
19	Delioğlu/Divâne Ali	Mescit	Divâne Ali	XVI. yüzyıl
20	Hacı Hayreddin	Mescit	Hacı Hayreddin	XVI. yüzyıl
21	Bergamalı	Mescit	Bergama	XVI. yüzyıl
22	Koca Nasuh	Mescit	Koca Nasuh	XVI. yüzyıl
23	Bağçelü İlyas	Mescit	Bağçelü	XVI. yüzyıl
24	Şhreküstü	Mescit	Şhreküstü	XVI. yüzyıl
25	Debbağan	Mescit	Debbağan	XVI. yüzyıl
26	Kadı Mescidi	Mescit	Kadı	XVI. yüzyıl
27	Hacı Hızır	Mescit	Hacı Hızır	XVI. yüzyıl
28	Yenice Mahalle	Mescit	Yenice	XVI. yüzyıl
29	Süpüren	Mescit	Yenice	XVI. yüzyıl
30	Kebkebir	Muallimhâne	-	XVI. yüzyıl

31	Hocazade	Muallimhâne	-	XVI. yüzyıl
32	Binti Kemal	Muallimhâne	-	XVI. yüzyıl
33	Hacı İskender	Muallimhâne	-	XVI. yüzyıl
34	Ahi Evren	Zaviye	-	XVI. yüzyıl
35	Ali Dede	Zaviye	-	XVI. yüzyıl
36	Hacı Şemseddin	Zaviye	-	XVI. yüzyıl
37	Kütüklü Hacı Baba	Zaviye	Gümülcine yakınında	XVI. yüzyıl

TABLO-10: XV-XVI. Yüzyıllarda Gümülcine'deki Vakıflar.

Gümülcine'nin fethinden sonra burada kurulmaya başlayan zaviye, tekke, mescit, cami, medrese, muallimhâne ve kilise vakıfları, şehrin fizikî yapısının oluşması ve değişmesinde dinî, kültürel ve eğitim-öğretim hizmetlerinin gerçekleşmesini sağladıkları gibi, toplumun ihtiyacı olan sağlık, dayanışma ve yardımlaşma hizmetlerini de icra etmişlerdir. Vakıfların bu hizmetlerini oluşturup sürdürebilmesi için gerekli olan unsurlar ise, gelir getiren gayrimenkul ve menkullerdir. Gayrimenkuller dükkân, han, hamam, mesken, değirmen, ziraî işletmeler gibi akarlardır. Menkul türünde ise en önemli gelir kaynağı, nukûd-ı mevkufe olarak da adlandırılan nakit paralardır.

Gümülcine'de 1456 yılında vakıfların sahip oldukları imalathâneler ve ticarethâneler arasında 64 dükkân vardır. Bu dükkânlardan vakıfların elde ettiği yıllık gelir 2.350 akçedir. Ayrıca vakıfların sahip olduğu 9 değirmen bulunmakta olup, buradan sağladıkları gelirler tahrir defterine kaydedilmemiştir. Evrenos Bey Zaviyesi Vakfı'nın sahip olduğu handan (kervansaray) elde ettiği yıllık gelir ise 1.000 akçedir. Evrenos Bey Zaviyesi Vakfı ayrıca şehirde bir hamama sahiptir. Hamamdan vakfa yıllık 8.555 akçe gelir gelmektedir. Bir başka hamam sahibi olan vakıf ise, Konukçu Zaviyesi Vakfı'dır. Ancak, Yenice'de bulunan hamamın geliri defterde kayıtlı değildir¹⁰³. Gümülcine vakıfları 1456 tarihli tahrir defterine göre, imalathâneler ve ticarethânelere tespit edebildiğimiz kadarıyla 11.905 akçe yıllık gelir elde etmektedirler.

¹⁰³ MC-0.89, v. 30b-31b.

1456 tarihli tahrir defterine göre¹⁰⁴ vakıfların gelirleri arasında ziraî işletmeler oran itibariyle önem arz etmektedir. Gümülcine vakıflarının en dikkat çeken ziraî işletmesinin bu dönemde “bağ” olduğu görülmekle birlikte, çiftlikler, tarlalar ve bahçeler de vakıflar tarafından işletilmektedir. Vakıflar arasında bu işletme türlerinden hepsine birden sahip olanı yoktur. Her bir vakıf farklı ziraî işletmeleri elinde bulundurmaktadır.

1456 yılında vakıfların sahip oldukları ziraî işletmeler 64 dönüm ve 8 adet bağ, iki bahçe, 14 tarla, üç çiftlik ve bir bostandır. Ancak bu ziraî işletmelerden Evrenos Bey Zaviyesi Vakfı'nın sahip olduğu 45 dönüm bağ, bir bostan ve bir çiftlikten elde edilen toplam 3.210 akçelik yıllık gelir tespit edilebilmiştir. Diğer vakıfların ziraî işletmelerden sağladıkları gelirler tahrir defterinde kayıtlı değildir. Fakat geliri tespit edilemeyen ziraî işletmelerin yıllık gelirlerinin toplamı, Evrenos Bey Zaviyesi Vakfı'nın ziraî işletmelerden elde ettiği gelirden daha düşük olmalıdır. Çünkü toplam ziraî işletmeler içinde en büyük miktara Evrenos Bey Zaviyesi Vakfı sahiptir.

Vakıfların bir diğer gelir getiren gayrimenkulleri ise, sahip oldukları *zeminler*dir. Arsa, tarla, bağ, bahçe gibi gayrimenkullerden oluşan bu mülklerin bütün sahiplik hakkı vakfa aittir. Vakıf bu mülklerini kiraya verebilir ve kiralayan kişi ya da kişiler mülklerin üzerinde bina yapabilecekleri gibi, mahsul veren ziraî ürünleri de yetiştirebilirler. Vakıf, sahip olduğu zeminin üzerindeki bina ve diğer ürünlerin sahibi olmadığı gibi, gelirlerinden de istifade edemez. Sadece kiracıdan zeminin yıllık kirasını alır. 1456 tarihli tahrir defterinde vakıfların gelir getiren gayrimenkulleri arasında zeminler de bulunmaktadır. Üç vakıf toplam beş zeminden gelir elde etmektedir. Evrenos Bey Zaviyesi Vakfı'nın üzerinde ziraat yapılan Köstemir adlı zemininden elde edilen gelir defterde kayıtlı değildir¹⁰⁵. Konukçu Şemseddin Zaviyesi Vakfı'nın *zemin-i konukçu yeri* olarak kayıt altına alınan zeminden yıllık geliri 155 akçedir. Süpüren Kassab Zaviyesi Vakfı ise türü bilinmeyen 3 adet zeminden 15 akçe yıllık gelir sağlamaktadır¹⁰⁶.

XVI. yüzyılda vakıfların sahip oldukları ticarethânelerin sayıları artmaya başlamıştır. 1530 tarihli tahrir defterine göre¹⁰⁷ Gümülcine'deki vakıfların sahip oldukları ticarethâneler arasında 183 dükkân ve 10 meyhâne bulunmaktadır¹⁰⁸. 183 dükkânın 31 adedi Yenice-i Karasu'da bulunmaktadır.

¹⁰⁴ MC-0.89, v. 30b-31b.

¹⁰⁵ MC-0.89, v. 30b.

¹⁰⁶ MC-0.89, v. 31a-31b.

¹⁰⁷ 167 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rum-İli Defteri, s. 11-17.

¹⁰⁸ Üç vakfın sahip olduğu dükkânların sayıları açıkça belirtilmemiş ve sadece “dekâkin” ifadesiyle defterde kayıt altına alınmıştır. Bundan dolayı bu üç vakfın dükkânlarını toplam

Böylece Gümülcine’de 152 vakıf dükkânı vardır. 1530 tarihli tahrir defterinde vakıfların dükkânlardan elde ettiği gelirin hesaplanmasında bazı sorunlar vardır. Çünkü bazı vakıf dükkânlarının gelirleri, diğer gelir getiren gayrimenkul ve nakit gelirleriyle birlikte toplu olarak yazıldığı için, 12 vakfın dükkânlardan ne kadar gelir elde ettiği belirlenememiştir. Yine de tespit ettiklerimize göre, Gümülcine ve Yenice-i Karasu’daki 170 adet dükkândan toplam yıllık 11.533 akçe gelir elde edilmiştir. Ayrıca bu rakama Börkçüler Zaviyesi Vakfı’nın sayısı belli olmadığı için “dekâkin” şeklinde defterde kayıtlı dükkânlarının yıllık 1.200 akçe olan gelirlerini de eklersek, toplam 12.733 akçelik bir gelirden söz edebiliriz. Böylece 1530’da şehirdeki vakıf dükkânların yıllık gelirleri, 1456’ya göre % 638 oranında artış göstermiştir. Bu artış şehirdeki ticaret hacminin büyüdüğünü de göstermektedir. Fakat dükkân sayısındaki ve gelirlerdeki artış oranı, ticaret hacminin de aynı oranda büyüdüğüne işaret etmez.

1530 yılında vakıfların sahip olduğu diğer ticarethâneler ise hamam ve kervansaraylardır. Gümülcine’de aynı yılda 2 kervansaray ve 2 hamam bulunmaktadır. Kervansaraylardan biri Hacı Karagöz Mescidi Vakfı’na ait olup, vakfa yıllık 400 akçe gelir sağlamaktadır. Diğer kervansaray ve iki hamama ise, Evrenos Bey Zaviyesi Vakfı sahiptir¹⁰⁹.

Evrenos Bey Zaviyesi Vakfı’na ait kervansaray 1456 yılında gelir getirmekte olduğu halde, 1530’da harap olup geliri belirtilmemiştir. 1456 yılında şehirde bir hamam sahibi olan Evrenos Bey Zaviyesi Vakfı, halkın ve şehre gelenlerin artan ihtiyaçları doğrultusunda bir hamam daha inşa ettirerek sahip olduğu hamam sayısını ikiye yükseltmiştir. Ancak vakıf, 1456’da tek hamamdan sağladığı gelirin neredeyse yarısına yakın olan 4.243 akçeyi, 1530’da ancak iki hamamdan elde etmektedir.

1530 tarihli tahrir defterine göre Gümülcine’de vakıfların sahibi olduğu imalâthâneler arasında 4 değirmen bulunmaktadır. Börkçüler Zaviyesi Vakfı’nın Akpınar Köyü’nde 3 göz 1 bâb yıllık geliri 1.300 akçe olan bir değirmeni bulunurken, yine aynı köyde yıllık geliri 15 akçe olan 1 bâb bir değirmeni daha vardır¹¹⁰. Ahi Evren Zaviyesi’nin de 3 göz 1 bâb ve yıllık 150 akçe geliri olan bir değirmeni bulunmaktadır¹¹¹. Evrenos Bey Zaviyesi Vakfı’nın sahip olduğu değirmenin ise geliri defterde kayıtlı değildir¹¹². Üç değirmenden vakıflar toplamda 1.465 akçe yıllık gelir elde etmektedirler.

---

dükkân sayısına dâhil edemiyoruz. Bk. *167 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rum-İli Defteri*, s. 16.

¹⁰⁹ *167 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rum-İli Defteri*, s. 13-15.

¹¹⁰ *167 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rum-İli Defteri*, s. 13.

¹¹¹ *167 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rum-İli Defteri*, s. 14.

¹¹² *167 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rum-İli Defteri*, s. 13.

1530 tarihli tahrir defterine göre ziraî işletmeler grubunda 4 dönüm, 4 adet ve birçok kıtadan oluşan bağ, 4 dönüm bahçe, 2 çiftlik ve bir bostan vakıfların gayrimenkulleri arasındadır. 1530 tarihli tahrir defterinde bazı vakıfların ziraî işletmelerinden elde ettikleri gelirler diğer gelirleri ile birlikte toplam şeklinde kaydedilmiştir. Bundan dolayı bütün vakıfların toplam ziraî işletmelerden sağladıkları gelirleri tam olarak tespit edemiyoruz. Ancak tespit edebildiğimiz kadarıyla, vakıfların ziraî işletmelerden yıllık gelirleri 1530 yılında toplam 13.440 akçedir¹¹³.

1530 yılında vakıfların sahip oldukları زمینlerin toplam adedi ise 25'tir. Vakıfların زمینlerden elde ettiği toplam yıllık gelir 2.691 akçedir¹¹⁴.

1456 tarihli tahrir defterine göre nakit para sahibi olmayan Gümülcine vakıfları, 1530 tarihli tahrir defterine göre sahip oldukları nakit paralardan da bir kâr elde etmektedirler. Defterde vakfedilen paralar *nakdiyye* şeklinde kayıtlı olup, bu paralardan elde edilen kazanç ise '*an ribh-ı nakdiyye* olarak yazılmıştır. Bu paralar, şehirdeki mescit, cami ve muallimhâne hizmetlilerinin ücretleri ve mekânların tamir ve bakımı gibi amaçlarla vakfedilmiştir. 1530 yılında 18 hayrî vakfın sahip oldukları nakit paralardan kazanç sağladıkları görülmektedir. Bunlardan Süpüren Mahmud Mescidi Vakfı, sadece nakit para üzerinden gelir elde etmektedir. Ancak bu mescidin ne kadar nakit paraya sahip olduğu kayıtlı değildir. Sadece kazancı yazılmıştır. Fakat diğer vakıflar arasında, nakit paraları ve bunlar üzerinden ne kadar kazanç sağladıkları bilinenler de bulunmaktadır. Hacı Yavaş Mescidi Vakfı'nın nakit olarak 10.000 akçesi bulunmakla birlikte, buradan gelen yıllık kazanç 1.000 akçe olup, kazancın oranı % 10'dur. Hacı Karagöz Mescidi Vakfı da 8.822 akçe nakde sahip olup, yaklaşık % 10,2 kâr oranı üzerinden yılda 900 akçe kazanç sağlamaktadır¹¹⁵.

Diğer taraftan Câmî-i Şerîf (Câmî-i Atık) Vakfı'na da değişik miktarlarda nakit para vakfedilmiştir. Farklı kişiler tarafından vakfedilen nakdin tutarı 14.450 akçe ve kazancı 1.445 akçe olup, vakıf görüldüğü üzere nakitlerden yıllık % 10 kazanç sağlamaktadır. Camiye vakfedilen nakit paralar arasında en yüksek meblağ 9.320 akçe olup, en düşük meblağ ise 300 akçedir¹¹⁶.

Nakit miktarı bilinmeyen, ancak kazancı yıllık 190 akçe¹¹⁷ olarak kayıtlı olan Süpüren Mahmud Mescidi Vakfı'nın da, yukarıdaki örneklere

¹¹³ 167 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rum-İli Defteri, s. 11-17.

¹¹⁴ 167 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rum-İli Defteri, s. 11-17.

¹¹⁵ 167 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rum-İli Defteri, s. 15.

¹¹⁶ 167 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rum-İli Defteri, s. 14-15.

¹¹⁷ 167 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rum-İli Defteri, s. 15.

dayanarak, % 10 rıbh (kâr-kazanç) aldığını düşünerek, yaklaşık 1.900 akçe nakde sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Diğer 14 vakfın ise, nakit para kazancı ve gayrimenkul gelirleri tek bir başlık altında defterde kayıtlı olup, sahip oldukları nakit miktarları net olarak tespit edilememiştir. Ancak yine de bu vakıfların sadece nakit miktarlarının büyük bir meblağ tuttuğu düşünülebilir. Çünkü aralarında yüksek miktarda geliri olanlar bulunmaktadır¹¹⁸. XVI. yüzyılın ilk yarısında Gümülcine'deki vakıflar sahip oldukları nakit paraları kredi olarak kullandıklarında, yıllık yaklaşık olarak % 10 kazanç sağlamışlardır. Bu kazanç oranı, Osmanlı Devleti'nin genelinde görülen yıllık kazanç oranıyla¹¹⁹ paralellik arz etmektedir.

1530 yılında 28 vakıftan 18'si (% 64) nakit para gelirine sahiptir. Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyıldan itibaren vakıfların nakit paralardan

¹¹⁸ 1530 yılında Gümülcine merkezdeki 16 mescit vakfının 15'inin sahip oldukları nakit paralardan bir rıbh (kâr) elde ettikleri görülmektedir. Ancak 1530 yılında Serez merkezde 17 mescit vakfının sadece üçü, (Bkz. *167 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rum-İli Defteri*, s. 74-79) Selanik merkezde bulunan 20 mescit vakfının 6'sı (Bkz. *167 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rum-İli Defteri*, s. 105-106) diğer gelirleri haricinde sahip olduğu nakit paradan da bir kâr elde etmektedir. Diğer taraftan Anadolu'da önemli bir şehir olan Adana'nın 1547 yılında merkezinde bulunan 19 mescit vakfından 9'u, diğer gelirleri haricinde sahip olduğu nakit paradan da kâr elde etmektedir. (Bkz. Yılmaz Kurt- M. Akif Erdoğan, *Çukurova Tarihinin Kaynakları IV Adana Evkaf Defteri*, TTK Yayınları, Ankara 2000, s. 28-34.) 1530 yılında Gümülcine'deki mescit vakıflarının % 94'ü, Serez'deki mescit vakıflarının % 18'si, Selanik'teki mescit vakıflarının % 30'u ve 1547'de Adana'daki mescit vakıflarının % 47'si nakit paralardan gelir elde etmektedirler. Gümülcine'de mescit vakıfları arasında nakit paradan gelir elde etme oranının bu kadar yüksek olması, şehirdeki ticarî gayrimenkullerin Gümülcine mescit vakıflarına fazla kira geliri sağlamamasıyla bağlantılı olabilir. Bu açıdan mescit vakıflarının ticarethâne gelirleri ve nakit para kârlarını incelediğimizde; Hacı Yavaş Mescidi Vakfı 14 dükkândan yıllık 500 akçe kira geliri sağlarken, 10.000 akçelik nakit parasından yıllık 1.000 akçe kâr elde etmektedir. Hacı Karagöz Mescidi Vakfı 18 dükkândan yıllık 1.200 akçe gelir elde etmesine rağmen, 8.822 akçe nakit parasından yıllık 900 akçe kâr sağlamaktadır. Diğer taraftan tespitlerimize göre 1530 yılında Gümülcine'de büyük miktarda nakit para sahibi olan bir vakıf yoktur. Bundan dolayı Gümülcine ahalisinin ortaya çıkan nakit ihtiyacı, mescit vakıflarını nakit paradan gelir elde etmeye yönlendirmiş olabilir. 1530 yılında Selanik'te Hasan Bey Vakfı 100.000 akçe tutarında bir nakit para sahibidir. (Bkz. *167 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rum-İli Defteri*, s. 105) Selanik ahalisinin nakit ihtiyacının karşılanmasında Hasan Bey Vakfı'nın etkili olduğu söylenebilir. Ancak 1530'da Serez'de ve 1547'de Adana'da yüksek miktarda nakit para sahibi olan vakıf yoktur. Serez ve Adana ahalisinin nakit ihtiyacının karşılanmasında bu şehirlerde nakit para sahibi olan vakıfların ihtiyacı karşıladığı ya da bu iki şehrin ahalilerinin nakit ihtiyacının fazla olmadığı düşünülebilir.

¹¹⁹ Yapılan bir araştırmaya göre, XVI. ve XVII. yüzyıllarda vakıflar nakit paralarını, yıllık % 10-15 arasındaki bir kâr karşılığında kredi olarak halka kullanılmaktadırlar. Bkz. Ömer Lütfi Barkan, "Edirne Askerî Kassam'ına Âit Tereke Defterleri (1545-1659)", *Belgeler*, III/5-6, Ankara 1968, s. 36.

gelir elde etmeye başladıkları ve nukûd vakıflarının da sayısının artmaya başladığı bilinmektedir. Devletin sınırları içinde yaşanan bu değişim Gümülcine şehrinde de etkisini göstermiştir. Sadece nukûd vakıfları değil, hayrî vakıflar da sahip oldukları nakit para üzerinden gelir etmeye başlamışlar ve vakfın çıkarları doğrultusunda bu paraları halka kredi şeklinde vermişlerdir. Hayrî vakıflar nakit paralarını, sadece vakıflarının hizmetlerini devam ettirmek amacıyla gelir getiren kredi şeklinde işletmişlerdir. Kazançları da bunu göstermekte olup, devletin kanunlar¹²⁰ çerçevesinde belirlediği oranda bir kâr (rıbh) elde etmektedirler.

Gümülcine vakıflarının gelir kaynakları XV. ve XVI. yüzyıllarda bu şekildedir. Vakıflar bu gelirlerinin büyük bir kısmını, görevlilerinin ücretlerini ödemek için kullanmaktadırlar. Gümülcine’de XV. ve XVI. yüzyıllarda kurulmuş vakıfların görevli sayıları hakkında net bilgiler vermek oldukça zordur. Ayrıca bazı vakıf görevlileri birden fazla vazifede görevli oldukları gibi, bazılarının da iki ya da üç vakıftan ücret aldıkları bilinmektedir. Görevlilerin ücretlerini ayrı ayrı yüzyıllara göre tespit etmek, çok zor olabilmektedir. 1530 tarihli tahrir defterinde¹²¹ Câmi-i Şerîf (Câmi-i Atîk) Vakfı’nın görevlileri için yıllık ödenen ücretler kayıtlıdır. Buna göre camide hatip olan kişinin maaşı için vakfın yıllık harcaması 1.835 akçedir. Hatip günlük olarak 5 akçe almaktadır. İmam için yıllık 1.160 akçe ödeyen vakıf, müezzin için yine yıllık 453 akçe gider kaydetmiştir. Böylece imamın günlüğü 3 akçeye denk gelirken, müezzin ise 1,2 akçe kazanmaktadır. Vakfın câbi için ayırdığı yıllık ücret 180 akçe olup, günlük karşılığı *nim akçe* tabir edilen yarım akçedir. Kayyımın ise yıllık geliri 40 akçedir. Ayrıca mu’arrif olarak görev yapan kişinin ücretinin de 2 bâb dükkânın geliri olduğu belirtilmesine rağmen, vakfın dükkânlardan elde ettiği gelir kayıtlı olmadığından, mu’arrifin geliri tam olarak bilinmemektedir. Aynı defterde¹²² bir diğer ibadethâne olan Hacı Yavaş Mescidi Vakfı’nın, imam ve müezzine ödediği ücret kayıtlıdır. İmam yıllık 850 akçe, müezzin ise yıllık 650 akçe ücret almaktadır. İmamın günlüğü yaklaşık 2,5 akçeye tekabül ederken, müezzinin ki ise, 1,7 akçeye denk gelmektedir. 1530 yılında imamların ve müezzinlerin yıllık gelirleri bu şekilde iken, Hacı Karagöz Mescidi Vakfı’nın kervansarayı yıllık 400 akçeye kiralanmaktadır. Ayrıca şehirdeki vakıf dükkânlarının yıllık kira gelirleri ise, 35 ila 100 akçe arasında değişmektedir¹²³. Bu verilere göre; imamların ve müezzinlerin yıllık alım

¹²⁰ Kanunnamelerde ve fetvalarda vakıfların nakit paralar üzerinden alacakları kâr (rıbh) belirlenmiştir. Bkz. Tahsin Özcan *Osmanlı Para Vakıfları, Kanûnî Dönemi Üsküdar Örneği*, TTK Yayınları, Ankara 2003, s. 59-60.

¹²¹ *167 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rum-İli Defteri*, s. 14-15.

¹²² *167 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rum-İli Defteri*, s. 15.

¹²³ *167 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rum-İli Defteri*, s. 14-16.

gücü oldukça yüksek görünmektedir. Fakat bazı vakıf görevlilerinin alım gücü, imam ve müezzine göre düşüktür.

Her iki ibadethânenin imam ve müezzinlerine ödedikleri ücretlerin yaklaşık olarak birbirine yakın olduğunu anlıyoruz. 1530 tarihli bu defterdeki ibadethâne vakıfları arasında en yüksek gelire sahip olan Câmi-i Şerîf (Câmi-i Atîk) Vakfı'dır. Hacı Yavaş Mescidi ise 1.500 akçe olan geliri ile dördüncü sıradadır¹²⁴. Diğer ibadethâne vakıflarının gelirleri çok yüksek olmadığından imam ve müezzinlerine daha düşük ücretler verebileceklerini düşünebiliriz. Diğer vakıfların görevlilerine ödedikleri ücretler defterde kayıtlı olmadığından net bir değerlendirme yapamıyoruz. XVI. yüzyıl için başka arşiv kaynaklarında Gümülcine vakıf görevlilerinin ücretleri hakkında veri tespit edemedik.

Vakıf kurumunun tarım, ticaret ve sanayi alanlarındaki faaliyetleri, şehirlerin ekonomik hayatına katkı sağlamaktadır. Vakıflar birer yatırım aracı olarak gördükleri imalâthâne ve ticarethâneleri inşa ettirip ya da satın alıp, bunların hizmet vermesini sağlarken, hayır amacıyla yaptıkları ibadethâne, mektep, medrese, kütüphâne, çeşme, köprü vb. yapılarla da şehirde hem istihdam hem de üretim açısından bir katma değer ortaya çıkarmaktadırlar. Böylece vakıflar, şehir ve şehre bağlı kırsaldaki ahalden ve başka yerlerden gelen tüccar ve seyyahlardan elde ettikleri gelirleri, hizmetleri doğrultusunda yine onlar için gider olarak harcamaktadırlar. Ortaya çıkan bu gelir-gider ilişkisi, şehir, kasaba ve kazaların iktisadî yapıları içinde önemli bir yer tutmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin toplam gelir ve giderlerine dair çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Bu araştırmalara göre XVI. yüzyılın başlarında devletin tüm kamu gelirleri arasında bazı vakıfların toprak ve emlak üzerinden gelir payları % 12 olarak hesaplanmıştır¹²⁵. 1530-1540 yıllarında yapılan tahrir kayıtlarında Anadolu eyaletinde vakıfların sahip olduğu gelirler, devletin toplam gelirlerinin %17'si iken, Rumeli'de bu oran % 5,4'tür¹²⁶. Ancak bu oran içerisine vakıfların bina, para ve diğer gelir kaynakları dâhil değildir. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda ise iltizam ve özel mülkleşme eğilimlerinin güçlenmesi neticesinde vakıf gelirleri de artmıştır¹²⁷.

¹²⁴ Bkz. Tablo-12.

¹²⁵ Ömer Lütfi Barkan, *Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi, Osmanlı Devlet Arşivleri Üzerinde Tetkikler-Makaleler, I*, Yayına Hazırlayan: Hüseyin Özdeğer, İstanbul 2000, s. 616; Ömer Lütfi Barkan, "XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri", *Belleten*, XXXIV/136, Ankara 1970, s. 601.

¹²⁶ Barkan, *Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi, II*, s. 999.

¹²⁷ Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, s. 203.

XV. VE XVI. YÜZYILLARDA GÜMÜLCİNE ŞEHRİNİN İKTİSADİ DURUMU ÜZERİNE TESPİTLER

Yukarıdaki % 12'lik oran, Gümülcine için tespit edilen vakıf gelirlerinin oranıyla kıyas edilemez. Çünkü Gümülcine şehir merkezinin XV. ve XVI. yüzyıllar için vakıf gelirlerinin vergi gelirlerine oranı hesaplanırken, şehirde kurulan vakıfların nerdeyse bütün gelirleri görülebilmekte ve oran, Osmanlı Devleti genelinden yüksek çıkmaktadır.

1456 tarihli icmâl tahrir defterinde¹²⁸ şehrin merkez vergi gelirleri 34.721 akçe olup, Gümülcine'de kurulmuş vakıfların bu defterdeki toplam gelirleri 16.039 akçedir¹²⁹. Vakıfların gelirleri yaklaşık olarak vergi gelirlerinin % 46'sına karşılık gelmektedir. Ancak burada şu unutulmamalıdır ki deftere kaydedilmemiş başka vakıflar da vardır. Bunlardan sadece ikisini tespit etmemize rağmen, kayıt altına alınmayanların da gelirleri olduğunu düşünürsek, % 46'lık oran artacaktır.

Vakfın Adı	Gelir (akçe)
Evrenos Bey Zaviyesi	14.555
Sadreddin Tekkesi	435
Süpüren Kassab Zaviyesi	365
Ahi Ahmed veled-i Ahi Balı Yunusî Tekkesi	355
Konukçu Şemseddin Zaviyesi	229
Debbağlar Ahisi	100
Postpûş Baba (Pûşî Pûşân) Zaviyesi	Miktarı bilinmiyor
Toplam	16.039

TABLO-11: 1456 Yılında Gümülcine'deki Vakıfların Yıllık Gelirleri.

1530 tarihli muhasebe defterinde¹³⁰ ise şehrin merkez vergi gelirleri 69.365 akçedir. Aynı defterde Gümülcine'de kurulmuş vakıfların toplam gelirleri 61.605 akçe olup¹³¹, vergi gelirlerinin % 89'una tekabül etmektedir. 1530 tarihli muhasebe defteri vakıfların durumunu ve gelirlerini yansıması bakımından, 1456 tarihli icmâl tahrir defterinden daha net bilgiler vermektedir. Buna rağmen 1530 tarihli defterde bazı vakıfların da kayıtlı olmadıkları görülmektedir. 1455 tarihli Ahi Ali Vakfı daha sonraki yüzyıllarda varlığını sürdürmesine rağmen, 1530 tarihli defterde yoktur. Ancak yine de defter vakıfların büyük bir kısmını içermektedir.

¹²⁸ MC-0.89, v. 18b.

¹²⁹ Bkz. Tablo-11

¹³⁰ 167 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rum-İli Defteri, s. 7.

¹³¹ Bkz. Tablo-12

Vakfın Adı	Gelir (akçe)
Evrenos Bey Zaviyesi	35.381
Câmi-i Şerîf	3.448
Börkçüler Zaviyesi	3.351
Hacı Karagöz Mescidi	2.800
Bergamalı Mescidi	1.725
Hacı Yavaş Mescidi	1.500
Kadı Mescidi	1.385
Debbağan Mescidi	1.343
Konukçu Şemseddin Zaviyesi	1.217
Hacı İskender Muallimhânesi	1.200
Kebkebir Muallimhânesi	1.150
Hacı Hızır Mescidi	1.100
Bağçeli İlyas Mescidi	850
Hocazâde Muallimhânesi	720
Binti Kemal Muallimhânesi	560
Yenice Mahalle Mescidi	550
İmam Aşçı Mescidi	467
Koca Nasuh Mescidi	460
Delioğlu Mescidi	455
Süpüren Mescidi	309
Ahi Evren Zaviyesi	300
Hacı Şemseddin Zaviyesi	300
İpekçi Hacı Hayreddin	300
Süpüren Kassab Zaviyesi	239
Süpüren Mahmud Mescidi	190
Şehreküstü Mescidi	160
Hacı Hayreddin Mescidi	145
Dimitro Polid Kilisesi	Miktarı bilinmiyor
Toplam	61.605

TABLO-12: 1530 Yılında Gümülcine'deki Vakıfların Yıllık Gelirleri.

Defterlerdeki verileri karşılaştırdığımızda, 1456 tarihli defterde vakıfların gelirleri, vergi gelirlerinin çok altındadır. 1530 yılında ise vergi gelirlerine yakın bir vakıf geliri olduğu görülmektedir. Gümülcine’de dinî, kültürel ve sosyal hizmetlerin vakıflar tarafından karşılanması aşamasında vakıfların malî yapıları, 1530 yılında 1456 yılına göre daha iyi durumdadır.

Sonuç: Gümülcine, nüfusu, üretim alanları, ticaret merkezi, siyasî ve idari yapısıyla, Batı Trakya’da Osmanlı Devleti’ne vergi geliri sağlayan küçük bir yerleşim yeridir. Fethedildikten sonra gelişmeye başlayan

Gümülcine, XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ticaret hacmini büyütmiş ve buna bağlı olarak da vergi gelirlerini arttırmaya başlamıştır. XVI. yüzyılın ilk yarısında da iktisadî açıdan büyüyen şehir, yüzyılın son çeyreğinde küçük bir daralma yaşamıştır.

XV. ve XVI. yüzyıllar içerisinde Gümülcine nüfusunda, kesin olmamakla birlikte, savaşlar, göçler, bulaşıcı hastalıklar ve doğal afetler nedeniyle aşağı ve yukarı yönlü değişimler yaşanmıştır. Nüfusun azalıp artması, tarım ürünlerinin ve şehrin küçük sanayisi için gerekli olan hammaddelerin üretim miktarını ve fiyatlarını etkilemiştir. Çoğunlukla köylerde farklı miktarlarda üretilen buğday, arpa ve diğer hububatlar, şehir ahalisinin temel gıda ihtiyacını karşılamaktadır. Şehir ahalisinin et ihtiyacı ise, kırsalda yetişen hayvanların Gümülcine pazarında ve çarşısında satılmasıyla çözülmeye çalışılmıştır. Ayrıca bu hayvanlardan elde edilen deriler, debbağ, saraç ve ayakkabıcı (babuççu) gibi deri işi ile ilgilenen esnafın hammaddesidir. Hayvanlardan sağlanan yün ise, cüllâh, hallaç ve keçeci gibi meslek erbabları için hammadde niteliğindedir. Kırsalda yetiştirilen ağaç ve kereste gibi orman ürünleri, şehir ahalisinin kışın ısınmasını sağladığı gibi, marangozlar tarafından da hammadde olarak kullanılmaktadır. Gümülcine kırsalında yaşayan insanlar, şehir ahalisinin yiyecek, giyecek ve barınma gibi temel gereksinimlerinin karşılanması aşamasında yetiştirici ve üretici konumundadırlar. Diğer taraftan şehirdeki esnaf ve zanaatkârlar büyük oranda kırsaldan gelecek hammaddelerin miktarına bağlı olarak üretimlerini belirleyip, ticarî faaliyetlerini sürdürebilmektedirler. Görüldüğü üzere Gümülcine kırsal ahali yetiştirdiği tarım, orman ve hayvan ürünleri ve de çıkardığı madenler ile şehir merkezindeki imalâthânelerde kullanılan birçok hammaddeyi sağlamakta ve buradaki ticaretin sürdürülebilirliği açısından en önemli temeli oluşturmaktadır.

Gümülcine vakıfları ise, sahip oldukları dükkânları, imalâthâneleri, ticarethâneleri ve ziraî işletmeleri kiraya vererek ve nakit paraları da kâr amacıyla işleterek, XV. ve XVI. yüzyıllarda üretime, ticarî hayata ve istihdama önemli katkılar sağlamışlardır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Cevdet Tasnifi (C.).

Darbhane (C. DRB.).

Nr. 2272.

İktisat (C. İKTS.)

Nr. 932.

Maliyeden Müdevver Defterler Tasnifi (MAD).

Nr. 16148.

Tahrir Defterleri (TD).

Nr. 70.

2. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Taksim Atatürk Kitaplığı (TAK)

Muallim Cevdet Yazmaları (MC).

Nr. 089.

3. Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşivi, (TKGMA)

Tahrir Defteri (TD)

Nr. 187.

4. Gümülcine Vakıflar İdaresi Arşivi.

Mehmet oğlu Ali Vakfıyesi.

Araştırma ve İnceleme Eserler

167 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-İli Defteri (937/1530), I, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2003.

Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi, II, 1453-1559*, Barış Yayınları, Ankara 1999.

Âşık Mehmed, *Menâzirü'l-Avâlim (Tahlil-Metin), III*, Hazırlayan: Mahmut Ak, TTK Yayınları, Ankara 2007.

Baltacı, Cahid, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri, I*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2005.

Barkan, Ömer Lütfi, "Edirne Askerî Kassam'ına Âit Tereke Defterleri (1545-1659)", *Belgeler*, III/5-6, Ankara 1968, s. 1-479.

Barkan, Ömer Lütfi, "XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri", *Belleten*, XXXIV/136, Ankara 1970, s. 557-607.

Barkan, Ömer Lütfi, *Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi, Osmanlı Devlet Arşivleri Üzerinde Tetkikler-Makaleler, I-II*, Yayına Hazırlayan: Hüseyin Özdeğer, İstanbul 2000.

Bertrandon De La Broquière'in Deniz Aşırı Seyahati, Editör: Ch. Schefer, Çeviren: İlhan Arda, Sunuş: Semavi Eyice, Eren Yayınları, İstanbul 2000.

Belon, Pierre, *Les Observations de Plusieurs Singularitez et Choses Memorables, Trouvees en Grece, Afie, Iudée, Egypte, Arabie & Autres Pays Efranges, Redigées en Trois Liures*, Paris 1588.

Bostan, İdris, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, TTK Basımevi, Ankara 1992.

Çalı, Ayşegül, "Akıncı Beyi Evrenos Bey'e Ait Mülknâme" *OTAM*, 20, Ankara 2006, s. 59-79.

Çalı, Ayşegül, *Gazi Evrenos Bey*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Ortaçağ Tarihi), Ankara 2011, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

- Darkot, Besim, "Serez", *İA*, X, İstanbul 1978, s. 516-518.
- Emecen, Feridun M., *XVI. Asırda Manisa Kazâsı*, TTK Yayınları, Ankara 1989.
- Emecen, Feridun M., "XVI. Asırda Balkanların Kuzeydoğu Kesiminde İskân Tipleri ve Özellikleri Hakkında Bazı Notlar", *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler, İstanbul 21-25 Ağustos 1989*, TTK Yayınları, Ankara 1990, s. 543-550.
- Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 8. Kitap, Hazırlayanlar: S. Ali. Kahraman- Yücel Dağlı, Robert Dankoff, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005.
- Faroqhi, Suraiya, *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı*, Çeviren: Emine Sonnur Özcan, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2006.
- Faroqhi, Suraiya, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, Çeviren: Elif Kılıç, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998.
- Genç, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2003.
- Gökbilgin, M. Tayyib, *XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası, Vakıflar-Mülkler- Mukataalar*, İşaret Yayınları, İstanbul 2007.
- Gökçe, Turan, "Osmanlı Nüfus ve İskân Tarihi Kaynaklarından Mufassal-İcmâl Avâız Defterleri ve 1701-1709 Tarihli Gümülcine Kazâsı Örnekleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XX/1, İzmir 2005, s. 71-34.
- Gökçe, Turan, "Gümülcine Kasabası Nüfusu Üzerine Bazı Tespitler (XV-XIX. Yüzyıllar)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XX/2, İzmir 2005, s. 79-112.
- Gökçe, Turan, "Osmanlı Döneminde Rodoplarda Türk İskânı: Değirmendere Köyü Örneği", *Uluslararası Balkanlarda Türk Varlığı Sempozyumu-II (13-15 Mayıs 2010) Bildiriler, I*, Manisa 2010, s. 471-490.
- Güçer, Lütfi, *XVI ve XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, İstanbul 1964.
- Hamid Vehbi, *Meşâhir-i İslam*, C. II, İstanbul 1301.
- İnalcık, Halil, *Devlet-i 'Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar, I*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2010.
- İnalcık, Halil, *Osmanlılar (Fütühat, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkiler)*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.
- Jorga, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, I*, Çeviri: Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005.
- Kiel, Machiel, "Gümülcine", *DİA*, XIV, İstanbul 1996, s. 268-270.
- Kılıç, Ayşegül, "Guzât Vakıflarına Bir Örnek: Gümülcine'de Gazi Evrenos Bey Vakfı", *Balkanlarda Osmanlı Vakıfları ve Eserleri Uluslararası Sempozyumu, İstanbul-Edirne 9-10-11 Mayıs 2012*, Ankara 2012, s. 259-276.
- Kurt, Yılmaz, "Sis Sancağı (Kozan-Feke) Mufassal Tahrir Defteri Tanıtımı ve Değerlendirmesi II, Ekonomik Yapı", *OTAM*, 2 (1991), s. 151-199.
- Kurt, Yılmaz - Erdoğan, M. Akif, *Çukurova Tarihinin Kaynakları IV Adana Evkaf Defteri*, TTK Yayınları, Ankara 2000.
- Liakopoulos, Georgios C., *The Ottoman Conquest of Thrace Aspects of Historical Geography*, The Institute of Economics And Social Sciences of Bilkent University, In Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Master of Arts in History, Ankara 2002.

- Lowry, Heath W., *Osmanlıların Ayak İzlerinde, Kuzey Yunanistan'da Mukaddes Mekânlar ve Mimari Eserleri Arayış Yolculukları*, Türkçesi: Hakan&Şebnem Girginer, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009.
- Mühimme Defteri 90*, Sadeleştirme: Mertol Tulum, Hazırlayanlar: Nezihi Aykut, İdris Bostan, Feridun Emecen, Yusuf Halaçoğlu, Mehmet İpşirli, İsmet Miroğlu, Abdülkadir Özcan, İlhan Şahin, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1993.
- Öz, Mehmet, "Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler", *VD*, S. 22, Ankara 1991, s. 429-439.
- Öz, Mehmet, "Osmanlı Klasik Döneminde Tarım", *Osmanlı*, 3, Ankara 1999, s. 66-73.
- Özcan, Tahsin, *Osmanlı Para Vakıfları, Kanûnî Dönemi Üsküdar Örneği*, TTK Yayınları, Ankara 2003.
- Özünlü, Emine Erdoğan, "XVI. Yüzyıl Osmanlı Kentlerinin Ekonomik Nitelikleri Üzerine Bir Karşılaştırma Denemesi", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, Cilt 18, No: 1, Ocak 2010, s. 257-270.
- Pakalın, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, I*, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul 1983.
- Sahillioğlu, Halil, "1524-1525 Osmanlı Bütçesi", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XL, S. 1-4, İstanbul 1985, s. 415-449.
- Redhouse Türkçe/Osmanlıca-İngilizce Sözlük*, Sev Matbaacılık, İstanbul 1999.
- Selâtin-i 'İzâm Hazretleri Tarafından El-Hac Gazi Evrenos Bey'e İ'tâ Buyurulan Ferâmîn-i Aliye Süretleri*, Sabah Matbaası, ty., s. 2-16.
- Sezgin, İbrahim "Osmanlıların Rumeli'ye Geçiş ve İlk Fetihler", *Osmanlı*, I, Ankara 1999, s. 212-216.
- Soulis, George Christos, *The Serbs and Byzantium During the Reign of Tsar Stephen Dusan (1331-1355) and his Successors*, Washington 1984.
- Şemseddin Sâmî, *Kâmûsü'l-A'lâm*, V, İstanbul 1314.
- Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-i Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1996.
- Tabakoğlu, Ahmet, *Türk İktisat Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1997.
- Büyük Türkçe Sözlük*;
http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı, "Evrenos", *İA*, IV, İstanbul 1978, s. 415-418.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Osmanlı Tarihi, II*, TTK Yayınları, Ankara 1994.
- Vacalopoulos, A. E., *History of Macedonia 1354-1833*, Translated by Peter Megann, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki 1973.